

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΚΔ' • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 173 • ΜΑΪΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 2001 • ΙΓΙΑΡ - ΣΙΒΑΝ 5761

Προς διαιώνιση της αγαθής μνήμης

*“Όποιος αγνοεί το παρελθόν, οικοδομεί κατά κανόνα
λαθεμένα το παρόν. Κι όποιος περιφρονεί το παρελθόν,
τελικά υπονομεύει το μέλλον».*

Ανδρ. Λεντάκης

T ΤΟΝ ΠΕΡΑΣΜΕΝΟ ΜΗΝΑ 23 ακόμη Έλληνες συμπατριώτες μας τιμήθηκαν από το Ίδρυμα Διατήρησης και Διαιώνισης της Μνήμης Ηρώων και Μαρτύρων του Ολοκαυτώματος «Γιαντ Βασέμ», που εδρεύει στην Ιερουσαλήμ, με τον τίτλο – έπαινο του «Δικαίου των Εθνών». Η απονομή του τίτλου γίνεται ύστερα από εμπειριστατωμένες έρευνες, στις οποίες με αδιάσειστα στοιχεία αποδεικνύεται ότι οι τιμώμενοι στις τραγικές εκείνες μέρες της Κατοχής δεν έχασαν τη δύναμη της ψυχής τους, με προσωπικό δε κίνδυνο, διέσωσαν τους καταδιωκόμενους, λόγω της θρησκείας τους, Εβραίους συνανθρώπους τους.

ΣΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ των 50 και πλέον ετών που πέρασαν από το Ολοκαύτωμα έχει δοθεί κατ' επανάληψη η ευκαιρία στον Ελληνικό Εβραϊσμό να εκδηλώσει επίσημα και βαρυσήμαντα τα αισθήματα ευγνωμοσύνης που τον διακατέχουν έναντι της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας (με επικεφαλής τον τότε Αρχιεπίσκοπο Αθηνών), των επίσημων Αρχών (με επικεφαλής την Αστυνομία Πόλεων), των πνευματικών Ιδρυμάτων (με κορυφαία την Ακαδημία Αθηνών), των οργανώσεων της Εθνικής Αντίστασης και λοιπούς φορείς. Όλοι αυτοί όχι μόνον ύψωσαν στεντόρεια φωνή διαμαρτυρίας για τον απάνθρωπο

διωγμό των Εβραίων, αλλά έπραξαν ό,τι ήταν εφικτό για τη σωτηρία μας.

ΠΕΡΑ και πάνω όμως απ' αυτή την επίσημη εκδήλωση, υπήρξαν οι συγκινητικές ενέργειες των συμπολιτών μας σ' ολόκληρη την Ελλάδα. Όταν ξαφνικά κι αναπάντεχα άρχισε ο διωγμός, οι Εβραίοι απροετοίμαστοι πρακτικά κι ανέντοιμοι ψυχικά όπως ήμασταν, τα χάσαμε. Τις πρώτες ημέρες, όταν δεν καταλαβαίναμε τι πραγματικά συνέβαινε, οι συμπατριώτες μας άνοιξαν την ψυχή τους, ενήργησαν από μόνοι τους και μας περιέθαλψαν. Άνοιξαν τα σπίτια, τα καταστήματα, τις αποθήκες τους και μας έκρυψαν. Με κίνδυνο της ζωής τους, προστάτησαν τη δική μας! Ενήργησαν αυθόρμητα, ενστικτωδώς, με μόνο γνώμονα τη σωτηρία του Εβραίου φίλου, συμπολίτη, γείτονα, του Εβραίου ανθρώπου. Η ευγνωμοσύνη μας είναι παντοτινή προς τους Συνέλληνες που έδωσαν με τις πράξεις τους ένα βαθύτερο περιεχόμενο στην έννοια «Άνθρωπος».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΛΕΥΡΑ μας, εκείνη των Ελλήνων Εβραίων, συνεχώς αναγνωρίζουμε και με κάθε τρόπο τιμούμε όσους μας συμπαραστάθηκαν. Παρότι η Ελλάδα είναι μεταξύ των πρώτων χωρών της Ευρώπης στον αριθμό των θυμάτων

Συνέχεια στη σελ. 30

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Πίνακας του Μ. Αρντόν. Τοπίο.

Το μέγα έθνος των Ιουδαίων

Του κ. ΔΗΜΗΤΡΗ ΚΥΡΤΑΤΑ

Οι Έλληνες και οι Ιουδαίοι είχαν έρθει σε επαφή μεταξύ τους πολλούς αιώνες πριν από την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Η επαφή αυτή όμως πιστοποιείται, κυρίως, από αρχαιολογικά ευρήματα και ενδέχεται να ήταν έμμεση. Στις φιλολογικές μαρτυρίες δεν υπάρχει σαφής ένδειξη αλληλογνωριμίας. Οι δύο λαοί, καθώς

φαίνεται, αναπτύχθηκαν πνευματικά και θρησκευτικά ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλο. Ωστόσο, πριν ανταμώσουν άμεσα, γνώρισαν και οι δύο, σχεδόν παράλληλα, την εμπειρία της περσικής επέκτασης. Η εμπειρία αυτή έμελλε να παίξει, με τον τρόπο της, σημαντικότατο ρόλο στην εξέλιξή τους και τις σχέσεις τους.

Όταν ο Κύρος ο Μέγας, ο θεμελιωτής της περσικής δυναστείας, νίκησε τον Κροίσο, το 545, έγινε κύριος της Μικράς Ασίας. Οι Ίωνες εξεγέρθηκαν το 499 για να αποτινάξουν την κυριαρχία των Περσών και αυτό ήταν το έναυσμα των ελληνοπερσικών πολέμων. Μετά τις περιφανείς τους νίκες στον Μαραθώνα και τη Σαλαμίνα, οι Έλληνες χάραξαν με σαφήνεια τη διαχωριστική τους γραμμή ανάμεσα στο δικό τους κόσμο και τον κόσμο όλων των άλλων εθνών. Οι ευάριθμες πόλεις που αντιστάθηκαν στους Πέρσες θεωρήθηκαν κατεξοχήν εκφραστές και σωτήρες του πολυπληθούς ελληνικού έθνους. Και η πολυεθνική δύναμη των επιδρομέων θεωρήθηκε αντιπροσωπευτική όλων των αλλοεθνών. Στο εξής, οι αλλοεθνείς δεν ήταν μόνο βαρβαρόφωνοι, ήταν και βάρβαροι στον πολιτισμό και τα ήθη.

Η νίκη του Κύρου πάλι επί των Βαβυλωνίων το 539 τον κατέστησε κύριο της Παλαιστίνης. Οι Ιουδαίοι ωστόσο δεν είδαν τους Πέρσες ως κατακτητές, αλλά ως απελευθερωτές. Ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού τους βρισκόταν από την εποχή του Ναβουχοδονόσορα (αρχές του έκτου αιώνα) εξόριστο στη Βαβυλώνα. Με άδεια του Κύρου, οι εξόριστοι επέστρεψαν στην Ιουδαία. Εκεί οργανώθηκαν σε μια ημιαυτόνομη επαρχία, που είχε την ίδια περίπου έκταση με την επικράτεια των Αθηναίων και πρωτεύουσα την Ιερουσαλήμ. Οι Πέρσες βασιλείς πήραν ακόμα πιο δραστικά μέτρα υπέρ των Ιουδαίων. Πρώτα επέτρεψαν την ανοικοδόμηση του κατεστραμμένου Ναού και, στη συνέχεια, φρόντισαν να επιβληθεί ο μωσαϊκός νόμος σε όλη την επαρχία. Αν ο Ξέρξης εμφανίστηκε στους Έλληνες ως η μεγαλύτερη απειλή στην ιστορία τους, ο

Κύρος εμφανίστηκε στους Ιουδαίους ως Μεσσίας.

Οι Εβραίοι είχαν συνείδηση ότι αποτελούν ξεχωριστό και περιούσιο έθνος πολύ πριν από τη μετοικεσία της Βαβυλώνας. Ήδη στο βιβλίο της Γενέσεως, ο Θεός υπόσχεται στον Αβραάμ ότι θα εξασφαλίσει στους απογόνους του τη γη Χαναάν - εκτοπίζοντας, προφανώς, ή υποτάσσοντας τους πολυεθνείς κατοίκους της. Κατοικώντας στη γη της επαγγελίας, οι απόγονοι του Αβραάμ θα γίνονταν «έθνος μέγα». Η υπόσχεση αυτή άρχισε να πραγματοποιείται σύμφωνα με τις βιβλικές διηγήσεις, την εποχή του Μωυσή και των διαδόχων του. Η παραμονή στη χώρα του Φαραώ είχε αφήσει άσβεστο μίσος προς τους Αιγύπτιους. Η κατάκτηση της γης Χαναάν προκάλεσε ακόμα σκληρότερη έχθρα προς τους λαούς της περιοχής. Κάθε φορά που οι κίνδυνοι μεγάλωναν, το αίσθημα της μοναδικότητας γινόταν εντονότερο και οι διαχωριστικές γραμμές με τα «έθνη» σαφέστερες.

Η απροσδόκητη ανασυγκρότηση του ιουδαϊκού έθνους μετά τη βαβυλωνιακή περιπέτεια επανέφερε εντονότερο το πρόβλημα της εθνικής του ταυτότητας. Οι θρησκευτικοί ηγέτες που ανέλαβαν, με εντολή των Περσών βασιλέων, να ανασυντάξουν τον ιουδαϊκό νόμο, επέμειναν ιδιαίτερα στο ζήτημα των επιγαμιών. Οι συναναστροφές με τα άλλα έθνη ήταν διαρκής απειλή γιατί έφεραν τους Ιουδαίους σε επαφή με αλλότριους θεούς. Και ο **Γιαχβέ** ήταν ένας Θεός που απαιτούσε αποκλειστικότητα. Οι Πέρσες επικυρίαρχοι ήταν απόλυτα σύμφωνοι. Κάθε έθνος της αυτοκρατορίας τους μπορούσε και όφειλε να διατηρήσει τις ιδιαιτερότητές του. Αρχεί να πλήρωνε τους φόρους του και να μη δημιουργούσε προβλήματα.

Ως διάδοχος του Πέρση βασιλιά, ο **Αλέξανδρος** ακολούθησε την ίδια πολιτική απέναντι στους λαούς που κατέκτησε. Η Ιουδαία παρέμεινε ξεχωριστή επαρχία και οι Ιουδαίοι διατήρησαν το προνόμιο μιας ξεχωριστής νομοθεσίας. Τα προβλήματα άρχισαν μετά το θάνατο του Μακεδόνα βασιλιά. Οι πόλεμοι των διαδόχων και των επιγόνων δεν είχαν τελειωμό. Στο έδαφος της Παλαιστίνης αναμετρώνταν διαρκώς οι Σελευκίδες, που κυβερνούσαν τη Συρία, και οι Πτολεμαίοι, που κυβερνούσαν την Αίγυπτο. Μέσα σε είκοσι χρόνια η Ιερουσαλήμ άλλαξε επτά φορές χέρια, μέχρι να περάσει στην εξουσία του βασιλιά Πτολεμαίου Α'. Για έναν αιώνα περίπου η Ιουδαία διοικήθηκε από την Αλεξάνδρεια. Πέντε φορές ωστόσο κατά τη διάρκεια αυτού του αιώνα οι Σελευκίδες ξαναπολέμησαν με τους **Πτολεμαίους** διεκδικώντας, μεταξύ άλλων την Ιουδαία. Τελικά, περί το 200, η περιοχή πέρασε στον έλεγχο του Αντίοχου Γ'.

Κάθε πόλεμος είχε, προφανώς, κόστος σε ζωές και αγαθά. Και κάθε επικυρίαρχος απαιτούσε τους φόρους του - ακόμα και όταν είχαν πληρωθεί στον προηγούμενο δυνάστη. Οι επίγονοι του Αλεξάνδρου αντλούσαν, επιπλέον, μεγάλο μέρος του στρατού τους από τους τοπικούς πληθυσμούς. Οι Ιουδαίοι πλήρωναν το μερίδιό τους στα έξοδα όλων αυτών των αναμετρήσεων και πολεμούσαν συνάμα για λογαριασμό ξένων βασιλέων. Το μόνο καλό ήταν ότι οι ξένοι βασιλείς συνέχισαν να σέβονται τις θρησκευτικές τους ιδιαιτερότητες και τους νόμους τους. Αλλά όταν στο θρόνο των Σελευκιδών ανέβηκε το 175 ο Αντίοχος Δ' η κατάσταση άλλαξε ριζικά.

Ο **Αντίοχος Δ'** βρέθηκε με τη σειρά του σε πόλεμο με τους Πτολεμαίους. Αλλά σε αυτή την αναμέτρηση οι Ιουδαίοι ή, ακριβέστερα, μια μεγάλη μερίδα τους, έδειχναν να αποτελούν σημαντικό πρόβλημα. Από την εποχή των Περσών ο Ναός της Ιερουσαλήμ ενισχυόταν με βασιλικές επιχορηγήσεις. Οι Πτολεμαίοι και ο Αντίοχος Γ' συνέχισαν την ίδια πολιτική. Τώρα όμως ο Αντίοχος Δ' βρέθηκε στην ανάγκη να καταχραστεί τους θησαυρούς του Ναού για τις ανάγκες του πολέμου του και το έπραξε αυτό με τρόπο βίαιο και ιερόσυλο. Στην αντίδραση των ευσεβών Ιουδαίων ο Σελευκίδης είδε υποστηρικτές των Πτολεμαίων, δηλαδή επικίνδυνους εχθρούς. Και δεν είχε άδικο.

Για να αντιμετωπίσει την κατάσταση στηρίχτηκε στην εξελληνισμένη αριστοκρατία των Ιουδαίων και επεχείρησε να ενσωματώσει τους υπόλοιπους στα ήθη των Ελλήνων με τη βία. Μετέτρεψε το ναό του Γιαχβέ σε ναό του Ολυμπίου Διός, απαγόρευσε την περιτομή και την τήρηση του Σαββάτου. Καταργώντας τη θρησκευτική ιδιαιτερότητα των Ιουδαίων ήλπιζε ότι θα κέρδιζε υπάκουους υπηκόους. Αλλά είχε άδικο.

Η γλώσσα δεν έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ιουδαϊκή εθνική ταυτότητα. Στο θέμα αυτό η διαφορά με

τους Έλληνες ήταν ριζική. Οι Έλληνες της Αιγύπτου, για παράδειγμα, έχασαν σε μεγάλο βαθμό τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις και ασπάστηκαν τις τοπικές. Στην Αλεξάνδρεια προσέυχονταν στο θεό Σέρατη και του έκτισαν περίλαμπρο Σεραπείο. Στα ταφικά έθιμα γοητεύτηκαν από τις συνήθειες των Αιγυπτίων και άρχισαν να ταριχεύουν τους νεκρούς τους. Όσο όμως συμβιβάζονταν σε ζητήματα θρησκευτικά, τόσο μεγαλύτερο βάρος έριχναν στην καθαρότητα της γλώσσας. Το μουσείο της Αλεξάνδρειας είχε σκοπό να διασώσει πρωτίστως την ελληνική γλώσσα της κλασικής εποχής, αδιαφορώντας για την ελληνική θρησκεία.

Η εθνική ταυτότητα των Ιουδαίων, αντίθετα, βασιζόταν στη θρησκεία. Από την εποχή των Περσών, πολλοί Ιουδαίοι είχαν λησμονήσει τα εβραϊκά και μιλούσαν αραμαϊκά, την κοινή γλώσσα της περσικής αυτοκρατορίας. Μετά την ελληνική διείσδυση στην Ανατολή, ορισμένοι άρχισαν να μιλούν ελληνικά. Οι Ιουδαίοι της Αιγύπτου μιλούσαν σχεδόν αποκλειστικά ελληνικά. Στον Πτολεμαίο Β' απέδιδαν την πρωτοβουλία της μετάφρασης της Πεντατεύχου από τους Ο'. Τη μετάφραση αυτή τη θεωρούσαν ιερή και πίστευαν ότι προοριζόταν για τη βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας.

Οι δάσκαλοι του ιουδαϊσμού δεν είχαν πολλά να πουν για την εγκατάλειψη της εθνικής γλώσσας. Στο ζήτημα της θρησκευτικής καθαρότητας ωστόσο ήταν αμείλικτοι. Γι' αυτό κι όταν άρχισαν οι θρησκευτικοί διωγμοί, η αντίδραση ήταν άμεση και σκληρή. Ήταν η στιγμή να αφυπνιστούν όλοι όσοι είχαν εφησυχάσει με τη μακροχρόνια ξενική προστασία, είτε μιλούσαν εβραϊκά είτε αραμαϊκά είτε ελληνικά. Στο πρόσωπο του Αντίοχου Δ' του Επιφανούς οι Ιουδαίοι είδαν την ενσάρκωση του διαβόλου. Και στο πρόσωπο των Ελλήνων που κατοικούσαν στην περιοχή τους την ενσάρκωση όλων των εθνών με τα οποία βρέθηκαν κατά καιρούς σε θανάσιμες αναμετρήσεις. Όσοι αντιστάθηκαν και, κυρίως, όσοι μαρτύρησαν στα χέρια των διωκτών τους θεωρήθηκαν κατεξοχήν εκφραστές του ιουδαϊσμού.

Ο ελληνισμός και ο ιουδαϊσμός είχαν πια έρθει σε άμεση επαφή, αλλά κάτω από τους χειρότερους οιωνούς. Ένας επίγονος του Αλεξάνδρου αποφάσισε να καταργήσει βίαια τις θρησκευτικές συνήθειες των απογόνων του Αβραάμ. Και οι απόγονοι του Αβραάμ εξεγέρθηκαν για να σώσουν το έθνος και την ψυχή τους. Η εξέγερση των Ιουδαίων, που έμεινε γνωστή ως πόλεμος των Μακκαβαίων, έδειξε στους Έλληνες, για πρώτη φορά στην ιστορία τους, τη δύναμη της θρησκείας. Αλλά και το ρόλο της θρησκευτικής συνείδησης στον αυτοπροσδιορισμό ενός έθνους.

[Ο κ. Δημήτρης Κυρτάτας διδάσκει Αρχαία Ιστορία στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Το παραπάνω άρθρο του είναι από την «Αυγή», 16.2.1997, στη σειρά Αρχαία Έθνη].

Οι Εβραίοι της Κω

Του κ. ΘΕΟΔΟΣΗ ΔΙΑΚΟΓΙΑΝΝΗ

Το κτίριο της Συναγωγής της Κω όπου τώρα στεγάζεται το Πνευματικό Κέντρο του νησιού.

Μέσα στα τόσα κακά που έφερε ο τελευταίος μεγάλος πόλεμος το πιο τραγικό ήταν αυτό που συνέβη στο νησί μας. Ο ξεκληρισμός μιας ομάδας συμπατριωτών μας που ζούσαν εδώ και χιλιάδες χρόνια στα χώματά μας, που τους είχαμε γείτονες, συνεργάτες και φίλους. Αναφέρομαι στην εβραϊκή κοινότητα της Κω, που στις 23 Ιουλίου 1944, ημέρα της μαζικής σύλληψης των Εβραίων της Κω, αριθμούσε 100 ψυχές διαφόρων ηλικιών.

Αρχαία και Ρωμαϊκή Εποχή

Η ιστορία αυτής της κοινότητας χάνεται μέσα στους αιώνες. Από τα κείμενα των αρχαίων συγγραφέων και από ιστορικές πληροφορίες που έχουμε από επιγραφές και άλλα αρχαιολογικά ευρήματα μαθαίνουμε ότι υπάρχουν αρκετές αποδείξεις για το ότι στην Κω ήταν εγκατεστημένος ένας σπουδαίος εβραϊκός πυρήνας. Εξάλλου η παράδοση λέει, ότι όταν ο Απόστολος Παύλος επέστρεφε από την Έφεσο στα Ιεροσόλυμα κατά την τρίτη του περιοδεία (πράξεις Αποστόλων κεφ. 21) έκανε σταθμό στην Κω. Το πλοίο του λένε πως άραξε στην παραλία κάτω από το Λινοπότη και όταν βγήκε στη στεριά ζήτησε να μάθει πού βρισκόταν η εβραϊκή κοινότητα που ευημερούσε στο νησί. Τον οδήγησαν τότε στην Αλάσαρνα (σημερινή Καρδάμενα) όπου σε συγκέντρωση των Εβραίων δίδαξε το Χριστιανισμό.

Ακόμα και σήμερα στην Καρδάμενα υπάρχει το τοπωνύμιο «Οβριόκαστρο» πράγμα που μαρτυρεί ότι εκεί έζησαν Εβραίοι.

Από τα κείμενα των αρχαίων, τις επιγραφές και από τις ιστορικές πληροφορίες έχουμε πολλά στοιχεία που μας πείθουν για την ύπαρξη Εβραίων στην Κω, από τα ελληνιστικά χρόνια μέχρι και των ημερών μας.

Ο Μελέαγρος, ο ποιητής του στεφάνου από τα Γάδαρα που έζησε ένα μεγάλο μέρος της ζωής του και πέθανε στην Κω, σε ένα επίγραμμα του διαμαρτύρεται κατά της συζύγου του η οποία ξεμυαλίστηκε από τον Εβραίο εραστή της.

Ο Ιώσηπος Φλάβιος στο βιβλίο του «Ιουδαϊκή Αρχαιολογία» παραθέτει ένα χωρίο από το Στράβωνα με το οποίο μας πληροφορεί ότι ο Μιθριδάτης πήρε από την Κω τα οκτακόσια τάλαντα των Εβραίων, ποσό που κατετέθη από τους Εβραίους της Μικράς Ασίας στους Εβραίους της Κω, εξαιτίας του φόβου του κα-

τακτητή. Όμως οι Εβραίοι τα μόνα δημόσια χρήματα που διέθεταν ήταν τα χρήματα που προορίζονταν για τη θεία λατρεία τους. Άρα, συνεχίζει ο Ιώσηπος το ποσό αυτό θα ήταν μέρος των συνεισφορών για το ναό της Ιερουσαλήμ. Όμως το ποσό ήταν υπέρογκο για να διατεθεί για ιερούς σκοπούς. Θα πρέπει λοιπόν να θεωρηθεί ότι στο υπέρογκο αυτό ποσό θα περιλαμβάνονταν και οι προσωπικές περιουσίες των Εβραίων εμπόρων και τραπεζιτών της Κω, που δεν θα περιέμεναν ότι τόσο μεγάλα ποσά θα έπεφταν τόσο εύκολα στα χέρια του κατακτητή.

Αυτό αποδεικνύει ότι οι σχέσεις των Εβραίων της Κω και των Εβραίων της Παλαιστίνης ήταν στενές.

Υπάρχουν πολλές υποψίες ότι τα χρήματα της Κλεοπάτρας τα είχαν εμπιστευθεί σε Εβραίους τραπεζίτες της Κω.

Μια άλλη μαρτυρία για την παρουσία των Εβραίων στην Κω αποτελεί το γεγονός ότι η Ρωμαϊκή σύγκλητος, το 139 π.Χ., απέστειλε επιστολή σε όλες τις ελεύθερες ασιατικές πόλεις που συνδέονταν με τη Ρώμη, για να συστήσει τους Εβραίους. Αποδέκτης της επιστολής αυτής ήταν και η Κω.

Υπάρχει μια άλλη επιστολή του Γάιου Φάννιου προς τους Κώους τον 2ο π.Χ. αιώνα, με την οποία συστήνει Εβραίους απεσταλμένους στον Μόναρχο του έτους 161 π.Χ. Η επιστολή αυτή έχει μεγάλο ενδιαφέρον γιατί αφορά πιθανώς τους απεσταλμένους που συνήψαν τη συνθήκη του Ιούδα του Μακκαβαίου με τη Ρώμη. Κατάφερα να εντοπίσω στις υποσημειώσεις της Σούζαν Ουάιτ το κείμενο αυτής της επιστολής που είναι:

«Γάιος Φάνιος Γάιου υιός, στρατηγός, ύπατος, Κώοις άρχοντι χαιρείν. Βούλομαι υμάς γνώναι ότι πρόσβεις Ιουδαίων μοι προσήλθον, αξιούντες λαβείν τα υπό της Συγκλήτου δόγματα περί αυτών γεγονότα. Υποτέτακται δε τα δεδομένα. Υμάς θέλω φροντίσαι και προνοήσαι των ανθρώπων κατά το Συγκλήτου δόγμα, όπως διά της υμετέρας χώρας εις την οικίαν ασφαλώς μετακομισθώσιν».

Σε ένα ανάθημα υπέρ του Πτολεμαίου του ΙΓ' (80 - 151 π.Χ.) εκ μέρους δύο «αρχάντων» και κάποιου Ζηνόδωρου (που θα μπορούσε να είναι η μετάφραση του ονόματος Ιωνάθαν ή Βααλναθάν) υποτίθεται ότι με τον όρο «πολίτευμα» γίνεται αναφορά στην εβραϊκή κοινότητα της Κω.

Από μια πληροφορία που μας δίνει ο Ιώσηπος Φλάβιος, υποθέτουμε ότι στους Κώους τραπεζίτες που αναφέρονται σε μια επιγραφή του 1ου π.Χ. αιώνα ίσως να υπήρχαν και Εβραίοι. Η επιγραφή ήταν σχετι-

κή με θυσίες στο ναό της Αδράστειας και της Νέμεσης.

Ο Ιώσηπος Φλάβιος, Ιουδαίος ιστορικός (Εβραϊκά, Γιοσέφ Μπεν Ματατιάου) γεννήθηκε το 37 - 38 μ.Χ. και είναι ο μοναδικός Ιστορικός που αναφέρεται στη ζωή του Χριστού.

Αλλά αυτό που περλίτρανα επιβεβαιώνει την παρουσία Εβραίων στην Κω είναι η γενναιοδωρία του βασιλιά Ηρώδη του Α' προς τους Κώους. Αυτός εξασφάλισε στα γυμνάσια του νησιού μια συνεχή πρόσοδο υπέρ των νικητών των γυμνασιακών αγώνων και για να εξασφαλίσει τη συνεχή καταβολή της κατέθεσε το κεφάλαιο στην ίδια την Κω. Λέει πάλι ο Ιώσηπος, (Ιουδαϊκός πόλεμος Ι.ΧΧΙ, 11) «Πολλά δε πόλεις ώσπερ κοινωνοί της βασιλείας και χώραν έλαβον παρ' αυτού, γυμνασιαρχίας δε άλλας επετισίους τε και διηνεκείν εδωρήσατο προσόδοις κατατάξας, ώσπερ Κώοις, ίνα μηδέποτε εκλείπει το γέρας».

Εδώ θεωρώ ότι είναι ανάγκη να προσθέσω μερικές ακόμα πληροφορίες που αφορούν γενικά τους Εβραίους.

Όταν βασίλευε στη Συρία ο Αντίοχος ο Δ' οι Εβραίοι της Ιουδαίας επιχείρησαν να ξεσηκωθούν και να αποτινάξουν τον ζυγό που τους είχε επιβληθεί από τους Σελευκίδες και τους Πτολεμαίους της Αιγύπτου.

Τότε ο Αντίοχος για να βάλει τέλος στις εξεγέρσεις των Εβραίων, επεδίωξε να καταργήσει την εβραϊκή θρησκεία και να εξελληνίσει τους Εβραίους. Για να πετύχει το σκοπό του απαίτησε να πάρει το αξίωμα του αρχιερέα των Εβραίων, όμως η επιθυμία του αυτή δεν πραγματοποιήθηκε γιατί αντιστάθηκαν οι φανατικοί Εβραίοι. Τότε ο Αντίοχος καταλαμβάνει την Ιερουσαλήμ, καίει το ναό και τα ιερά βιβλία και κηρύσσει τους φανατικούς Εβραίους στασιαστές. Τα στρατεύματά του έσφαξαν 40.000 Εβραίους. Αυτά συμβαίνουν το 169 και 167 π.Χ.

Ακολουθεί η εξέγερση των Μακκαβαίων που καταφέρνουν να επιβληθούν και να δημιουργήσουν νέο εβραϊκό κράτος. Στη συνέχεια ένα κοσμοϊστορικό γεγονός - η γέννηση του Ιησού Χριστού, θα παίξει ένα σημαντικό ρόλο στην πορεία του εβραϊσμού.

Εβδομήντα χρόνια μετά, ο γιος του αυτοκράτορα Βεσπασσιανού, Τίτος, θα τιμωρήσει τους Εβραίους για την ανυπακοή που έδειχναν προς τους Ρωμαίους κατακτητές και τις συνεχείς επαναστάσεις που έκαναν.

Η Ιερουσαλήμ καταστράφηκε, ένα εκατομμύριο Εβραίοι εξορίστηκαν σε όλες τις επαρχίες της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, από τις πιο ανατολικές μέχρι τις πιο δυτικές, όπως η Ισπανία.

Μεσαιωνική περίοδος

Από την Ισπανία θα αρχίσει ο μεγάλος διωγμός του 1348 - 1350 εξαιτίας της φοβερής επιδημίας πανώλης που ξέσπασε σε όλη την Ευρώπη και για την οποία κατηγορήθηκαν οι Εβραίοι ότι μόλυναν τα πηγάδια.

Μετά από εκατόν πενήντα χρόνια περίπου, το 1492, ένας δεύτερος διωγμός.

Η Ιερά Εξέταση αναγκάζει τους Εβραίους ή να απασπαστούν το Χριστιανισμό ή να εγκαταλείψουν την Ισπανία. Τότε ένα μεγάλο μεταναστευτικό κύμα Εβραίων φτάνει στην Ανατολική Μεσόγειο και εγκαθίσταται σε ορισμένα νησιά και παραλιακές πόλεις της Μικράς Ασίας, καθώς και στη Θεσσαλονίκη.

Στο εβραϊκό νεκροταφείο της Κω υπάρχουν τάφοι αυτής της εποχής που μαρτυρούν τη συνέχεια της παρουσίας Εβραίων στο νησί από τα Πρωτοχριστιανικά και μετέπειτα Βυζαντινά χρόνια.

Στην Κω και στη Ρόδο που καταλαμβάνουν οι Ιωαννίτες Ιππότες η παρουσία των εβραϊκών κοινοτήτων είναι αποδεδειγμένη. Υπάρχει μια πληροφορία ότι οι Ιωαννίτες Ιππότες περί το 1.500 εκτόπισαν στη Νίκαια της Γαλλίας, από την Ρόδο, ορισμένους Εβραίους και η παρουσία αυτή συνεχίζεται και μετά το 1522 όταν ο Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής καταφέρει να εκπορθήσει το κάστρο της Ρόδου και να διώξει τους Ιππότες και συνεχίζεται και κατά την μακρόχρονη Τουρκική Κατοχή φτάνοντας έτσι στα 1912, χρόνια που η Ιταλία καταλαμβάνει τα Δωδεκάνησα.

Ιταλοκρατία της Δωδεκανήσου

Κατά τα χρόνια της Ιταλοκρατίας οι δύο εβραϊκές κοινότητες της Ρόδου και της Κω ανθίζουν και αναπτύσσονται. Οι πλούσιοι Εβραίοι ασχολούνται με το εμπόριο υφασμάτων και μανιφατούρας που εισάγουν από την Ιταλία και τις άλλες χώρες της Ευρώπης. Τα κέρδη τους είναι μεγάλα και οι εργασίες τους επεκτείνονται και στον τραπεζικό τομέα. Η Τράπεζα των Αδελφών Αλχαντέφ είναι παντού γνωστή. Ο υπόλοιπος εβραϊκός πληθυσμός ασχολείται με τα συνηθισμένα επαγγέλματα. Υπάρχουν μικροπωλητές, υποδηματοποιοί, κουρείς, ράφτες, μαραγκοί, που συναναστρέφονται με τους άλλους κατοίκους των νησιών και ζουν μαζί ειρηνικά. Και οι δύο κοινότητες της Ρόδου και της Κω είχαν τότε 4.000 μέλη περίπου.

Όλα αυτά μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1938 οπότε

δημοσιεύεται στην Ιταλία ο ρατσιστικός νόμος του Μουσολίνι. Εξαιτίας αυτού του νόμου 2.250 περίπου Εβραίοι μεταναστεύουν στις ΗΠΑ, στην Παλαιστίνη, στη Νότια Ροδεσία, στο Βελγικό Κογκό, στην Αργεντινή και αλλού και αυτό χάρη στην παρουσία σ' αυτά τα μέρη ενός αριθμού μεταναστών Εβραίων Δωδεκανησιακής καταγωγής. Έτσι την καταραμένη εκείνη μέρα της 23ης Ιουλίου 1944 ο αριθμός των Εβραίων που ζούσαν στη Δωδεκάνησο ήταν 1.774 συνολικά, από τους οποίους 1.664 στη Ρόδο και 110 στην Κω.

Στις 28 Οκτωβρίου 1940 η Ιταλία κηρύσσει τον πόλεμο κατά της Ελλάδας που συνεχίζεται μέχρι και τον Σεπτέμβριο του 1943. Μετά την πτώση του Μουσολίνι ο Μπαντόλιο παίρνει την εξουσία στην Ιταλία και με υπερηφάνεια διακηρύττει ότι «ο πόλεμος συνεχίζεται». Στην πραγματικότητα ήθελε να κερδίσει χρόνο για να ενισχύσει τη θέση του και να ανατρέψει την κατάσταση προσπαθώντας να φτάσει σε μια συνεννόηση με τους συμμάχους. Τελικά ο Μπαντόλιο συνθηκολογεί στις 8 Σεπτεμβρίου του 1943.

Οι σύμμαχοι έρχονται σε συνεννόηση με τον Ιταλό στρατιωτικό διοικητή της Κω και αποστέλλουν μια μικρή δύναμη από 200 περίπου Άγγλους στρατιώτες και λίγους αξιωματικούς για να κρατήσουν το νησί, σε συνεργασία με τους 5.000 Ιταλούς στρατιώτες που παρέμεναν μόνιμα στην Κω.

Στη Ρόδο όμως η αδυναμία του χαρακτήρα του Καμπιόνε, Ιταλού Ναυάρχου και Στρατιωτικού Διοικητή Δωδεκανήσου, και το θράσος των 7.000 Γερμανών στρατιωτών, είχαν σαν αποτέλεσμα οι λίγοι αυτοί Γερμανοί να επιβληθούν στους 30.000 Ιταλούς στρατιώτες οι οποίοι αντέταξαν μόνο μια μικρή αντίσταση. Οι Ιταλοί αξιωματικοί και στρατιώτες, εκτός ορισμένων δεδηλωμένων φασιστών, κλειστήκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης που πρόχειρα έστησαν οι Γερμανοί. Η κατάσταση ήταν σχεδόν χαώδης. Οι Γερμανοί με βάση τη Ρόδο, που με τα οχυρωματικά της έργα και τα αεροδρόμια που διέθετε ήταν παντοδύναμη, άρχισαν να καταλαμβάνουν και τα υπόλοιπα νησιά.

Η Κως βρισκόταν υπό Βρετανική κατοχή, αλλά η μικρή δύναμη των Βρετανών δεν μπορούσε να αντισταθεί. Τα γερμανικά βομβαρδιστικά ήθελαν ένα εικασάλεπτο για να έλθουν από τη Ρόδο και την Κρήτη, ενώ εκείνα των Άγγλων χρειάζονταν μια ώρα για να έλθουν από την Αλεξάνδρεια και την Κύπρο. Έτσι το πρωί της 3ης Οκτωβρίου 1943 γερμανικά στρατεύματα αποβιβάζονται σε τρία σημεία του νησιού και την ίδια μέρα το καταλαμβάνουν.

Το Ολοκαύτωμα της Ισραηλιτικής Κοινότητας

Στις 11 Οκτωβρίου 1943, οκτώ μόλις μέρες μετά την κατάληψη του νησιού με διαταγή του Γερμανού Γενικού Διοικητή της Στρατιωτικής Αποστολής και με την έγκριση του πολιτικού επιτρόπου, τα σπίτια και προ παντός τα μαγαζιά των Εβραίων της Κω λεηλατούνται. Επιπλα και εμπορεύματα κατάσχονται από τους Γερμανούς.

Περνούν 9 μήνες αβεβαιότητας και φόβου για τους δύστυχους συμπατριώτες μας.

Στις 12 Ιουλίου 1944 οι Γερμανικές Αρχές περιορίσαν το δικαίωμα διαμονής και κυκλοφορίας σε ορισμένες ζώνες της πόλης και των χωριών της Ρόδου όπου είχαν καταφύγει ορισμένες οικογένειες Εβραίων για να αποφύγουν τους συχνούς βομβαρδισμούς.

Στις 18 Ιουλίου 1944 οι Εβραίοι από 16 χρόνων και πάνω προσκλήθησαν να παρουσιαστούν στο Διοικητήριο της Ρόδου έχοντας μαζί τους ταυτότητες και άδειες εργασίας. Η πρόσκληση αυτή έγινε από έναν Γερμανό αξιωματικό και ερμηνεύτηκε σαν μαζική επιστράτευση για τις εργασίες των οχυρωματικών έργων του νησιού.

Στις 23 Ιουλίου όλοι οι Εβραίοι της Κω, άνδρες, γυναίκες και παιδιά συλλαμβάνονται και κλείνονται στη μεγάλη αίθουσα του δικαστηρίου που βλέπει στην πλατεία Πλατάνου. Έπρεπε να έχουν μαζί τους όλες τις κινητές τους αξίες, χαρτονομίσματα, χρυσά νομίσματα, κοσμήματα, τίτλους ιδιοκτησίας κ.λπ., καθώς και μερικές αποσκευές και προμήθειες που θα τους βοηθούσαν να περάσουν το διάστημα της κράτησής τους.

Εν τω μεταξύ ο γενικός πρόξενος της Τουρκίας στη Ρόδο, μπέης Selahetip μεσολαβεί για να προστατέψει τους υπηκόους του. Καταφέρει την απελευθέρωσή τους μαζί με τις οικογένειές τους. Με αυτή την ενέργεια του Τούρκου προξένου απαλλάσσονται 38 Εβραίοι της Ρόδου και 13 Εβραίοι της Κω.

Οι Ναζί προχώρησαν στην κατάσχεση όλων των αγαθών που είχαν μαζί τους. Τους πήραν ακόμα και τις βέρες που φορούσαν. Ταυτόχρονα, με διαταγή της γερμανικής στρατιωτικής αρχής, η ιταλική πολιτική διοίκηση δημοσιεύει ένα διάταγμα με το οποίο όλα τα περιουσιακά στοιχεία κινητά και ακίνητα που ανήκαν στους Εβραίους της Δωδεκανήσου θα κατάσχονταν προς όφελος του Ιταλικού Δημοσίου.

Την ίδια μέρα δίνεται η διαταγή της αναχώρησης. Θα οδηγηθούν στο λιμάνι και θα φορτωθούν κακήν κακώς πάνω σε ένα μικρό φορτηγό πλοίο. Την ίδια μέρα και οι Εβραίοι της Ρόδου στοιβάζονται πάνω σε

τρία μικρά φορτηγά πλοία και ξεκινούν το ταξίδι που για πολλούς δεν είχε επιστροφή. Στο λιμάνι της Λέρο η συνοδεία των πλοίων της Ρόδου συναντάται με το πλοίο της Κω. Τέσσερις μέρες θα μείνουν στη Λέρο, στη συνέχεια θα αναχωρήσουν για τη Σάμο και τελικά, μετά από ένα απάισιο ταξίδι που κράτησε συνολικά οκτώ μέρες, θα φτάσουν στον Πειραιά στις 31 Ιουλίου 1944.

Πέντε Εβραίοι πέθαναν κατά το διάστημα του ταξιδιού. Την ίδια μέρα θα οδηγηθούν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Χαϊδαρίου, που ήταν φημισμένο για τα βασανιστήριά του. Εκεί τους υποδέχονται τα SS και τα SD. Έβλεπες πολλούς με ματωμένα πρόσωπα γιατί οι βασανιστές προτιμούσαν τα χτυπήματα στο κεφάλι. Αυτοί που υπέφεραν περισσότερο ήταν οι γέροι γιατί δεν μπορούσαν να εκτελούν γρήγορα τις διαταγές.

Γίνεται μια νέα ατομική έρευνα με φοβερά βασανιστήρια και ακατονόμαστες πράξεις βίας προς τις γυναίκες. Ένα μεγάλο μέρος από τις αποσκευές που απόμειναν κατακλύβεται.

Εν τω μεταξύ, δέκα πεθαίνουν στο στρατόπεδο του Χαϊδαρίου. Μετά από 36 ώρες από την άφιξή τους στην Αθήνα παίρνουν για πρώτη φορά τροφή. Φρόντισε γι' αυτό ο Ερυθρός Σταυρός ο οποίος τάιζε όλους τους κρατούμενους του στρατοπέδου.

Στις 3 Αυγούστου 1944 αφού έβγαλαν τα παπούτσια από όλους τους άντρες τους οδήγησαν στο σιδηροδρομικό σταθμό και τους στοιβάζαν μέσα σε εμπορικά βαγόνια που τα φρουρούσαν καλά τα SS. 65 άτομα σε κάθε βαγόνι. Η αναχώρηση έγινε την ίδια μέρα.

Το ταξίδι από την Αθήνα στο Auschwitz θα διαρκέσει δεκατρείς μέρες από τις 3 ως τις 16 Αυγούστου 1944. Δεκατρείς μέρες, μαρτυριών και πόνων. Τα βαγόνια βρωμούσαν, η τροφή ήταν απάισια. Πολλοί δεν άντεχαν και πέθαιναν. Τα πτώματά τους πετάγονταν στα γύρω χωράφια καθώς περνούσε το τρένο των κολασμένων.

Στις 16 Αυγούστου φτάνουν στο Auschwitz εξαντλημένοι από τις κακουχίες, την πείνα και τη δίψα. Ιδίως οι γυναίκες που είχαν παιδιά, τα κρατούσαν απ' το χέρι ή τα έσφιγγαν στην αγκαλιά τους. Ήταν ένα θέαμα ανυπόφορο. Με τη διαταγή που δόθηκε, οι κρατούμενοι μπήκαν σε γραμμές ανά πέντε. Θα άρχιζε η διαλογή. Οι δυστυχημένοι αγνοούσαν το τραγικό τέλος που τους είχαν προκαθορίσει.

Μετά από μισή ώρα αναμονής εμφανίζεται ένας γιατρός. Άνθρωπος που υποτίθεται φωτίστηκε από τα φώτα της επιστήμης. Με μια απάθεια και μια ηρεμία προχωρεί κι αρχίζει τη διαλογή με ένα γνώριμο του δακτύλου. Όσοι ήταν κατάλληλοι για δουλειά, δεξιά.

Όσοι προορίζονται να χαθούν στα κρεματόρια του θανάτου, αριστερά. Η επιλογή διακόπτεται. Ο αριθμός των εργατών που ήθελαν συμπληρώθηκε. Οι υπόλοιποι ικανοί και ανίκανοι για εργασία στέλνονται μπουλούκι στις αίθουσες με τα ασφυξιογόνα αέρια. Έτσι τελείωσε η διαλογή.

Οι νέοι 600 περίπου (250 κορίτσια και 350 αγόρια) που προορίζονταν για δουλειά, αφού τους υποχρέωσαν να κάνουν ένα παγωμένο μπάνιο, τους έδωσαν, στις γυναίκες μια μακριά πουκαμίσα και στους άντρες ένα παντελόνι και ένα πουκάμισο και τους οδήγησαν στο στρατόπεδο που τους προόριζαν.

Την επόμενη μέρα οδηγήθηκαν στη δουλειά. Αρχικά τους έβαλαν να μεταφέρουν μεγάλες πέτρες και βαριά κομμάτια ξύλου που θα χρησιμοποιούσαν για επιδιόρθωση των σιδηρογραμμών. Σε λίγες μέρες οδήγησαν τους άντρες στα ανθρακωρυχεία μέσα σε γαλαρίες βάθους 300 έως 700 μέτρων. Δούλευαν 12 ώρες την ημέρα. Ήταν η κόλαση του Ναζισμού. Οι πιο πολλοί δεν ήταν συνηθισμένοι σε τέτοια δουλειά. Αν επιχειρούσαν να διαμαρτυρηθούν οδηγούνταν στο ιατρείο του στρατοπέδου και στη συνέχεια στους φούρνους των κρεματορίων.

Για τις νεαρές γυναίκες η κανονική δουλειά ήταν αναλόγως υποφερτή.

Από τους 600 που είχαν προορίσει για δουλειά οι 437 υπέκυψαν στα βασανιστήρια, την πείνα και την κούραση. Από τους 1767 Εβραίους της Ρόδου και της Κω που ξεκίνησαν θα επιζήσουν μονάχα οι 163. Από αυτούς οι 151 είναι από τη Ρόδο και οι 12 από την Κω.

Αυτός ήταν ο τραγικός επίλογος της ιστορίας της Εβραϊκής Κοινότητας της Κω που είχε συνεχή παρουσία στο νησί περίπου 22 αιώνες.

Η θηριωδία του Ναζισμού δημιούργησε αυτό που αργότερα ονομάσαμε Ολοκαύτωμα.

Οι 12 Εβραίοι της Κω που επέζησαν του ολοκαυτώματος ήταν:

Καπελλούτο Ρεββέκα

Μενασέ Μωύς

Μενασέ Τζουλιέτα

Μενασέ Ρενάτα

Μενασέ Ματίκα

Μενασέ Σάρα

Μενασέ Αμελί

Μορένο Ντανόν

Φράνκο Αλμπέρτο

Φράνκο Ελίζα

Φράνκο Λουτσία του Μποχόρ

Φράνκο Ραχέλ του Σαλομών

Αυτοί που απουσίασαν από την Κω για διάφορους λόγους και δεν μεταφέρθηκαν στο Auschwitz:

Γιος του	Σαλομών Φράνκο	άτομα	1
	Ϊζικίας Φράνκο	»	1
Γιος του	Μορένο Ντανόν	»	1
	Γκαλάντε Μωσέ	»	1
Αδελφή	Γκαλάντε Μωσέ	»	1
Γιος του	Ισαάκ Λεβή	»	1
Οικογένεια και ο	Χανάν Μποχόρ	»	3
	Μισέλ Μενασέ	»	1
		Σύνολον	10

Κατάλογος των εβραϊκών οικογενειών κατά την ώρα της σύλληψής τους:

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ	ΑΤΟΜΑ
Αλκανά Ζακ	7
Αλχαντέφ Βιντάλ	4
Αλχαντέφ Τσελεπή	3
Γκαλάντε Μποχόρ	1
Γκαλάντε (Χήρα)	4
Καπελλούτο Νταβίντ	5
Καπελλούτο Χαήμ	6
Λεβή Γεούντα	2
Λεβή Ισαάκ	2
Λεβή Μπεουσίλιο	4
Λεβή Μωύς	6
Λεβή Σαλβατόρ	2
Μενασέ Γιοσέφ	1
Μενασέ Μοντρεχά	5
Μενασέ Μωύς	5
Μενασέ Μωσέ	5
Μενασέ Ραφαέλ	5
Μενασέ Χαήμ	3
Μορένο Ντανόν	4
Μπενμπενίστ Νταβίντ	4
Ρομάνο Ζακόμπ	5
Σουρμανί Ζιμπούλ	1
Φράνκο Αλμπέρτο	4
Φράνκο Ελίζα	1
Φράνκο Μποχόρ	4
Φράνκο Σαλομών	3
Χανάν Μποχόρ	4
	Σύνολον 100

Βιογραφικό

[Ο κ. Θεοδόσης Διακογιάννης γεννήθηκε στην Κω της Δωδεκανήσου στις 7.5.1940. Ασχολήθηκε με κτηνοτροφικές επιχειρήσεις. Υπήρξε από τους πρωτεργάτες της ανάπτυξης του Συνεταιριστικού Κινήματος στην Κω, από τα πρώτα μέλη του Επαρχιακού Συμβουλίου Κω και επί οκταετία πρόεδρος του Αγροτικού Συνεταιρισμού πόλης Κω «Η Μεροπής».

Από τα μαθητικά του χρόνια γράφει ποιήματα. Εξέδωσε μια ποιητική συλλογή «Εκ Νεότητός μου» κι έχει μεταφράσει έμμετρα στην νεοελληνική τα 30 Ειδύλλια καθώς και τα επιγράμματα του Θεόκριτου και τους οκτώ μιμιάμβους του Ηρόνδα. Έχει γράψει επίσης τρία θεατρικά έργα.

Μελέτησε με αγάπη την ιστορία της Κω και έγραψε στιγμιότυπα από την ιστορία του νησιού του ενώ συνεργάστηκε επίσης με τοπικές εφημερίδες].

Ολίγα τινά περί

Φυτών παρ' Εβραίοις

Του Γ. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗ

(β' μέρος)

(Συνέχεια από το προηγούμενο τεύχος)

Τελευτώντες τα περί τας τέχνας αίτινες συσχετίζονται προς την βοτανικήν, λίαν επάναγκες θεωρούμεν ίνα ρηθῆ και τι περί των απεικονίσεων ας εδανείζοντο οι Ιουδαίοι καλλιτέχνηαι και εργάται εκ του φυτικού βασιλείου.

Αρχιτεκτονική. Τα επιστύλια του Ναού του Σολομώντος έφερον γεγλυμμένα κρίνα⁵⁷ και εκ των αλύσεων αυτών εκρέμαντο ροιάς άνθη και καρποί⁵⁸ επί δε της οροφής εθεώντο παρά τα χερουβεΐμ γεγλυμμένοι επί κερδροξύλου κλάδοι φοίνικος κολοκύνθαι και ποικίλλα ανθοφυλλώματα⁵⁹. Παρατηρούμεν δε επί των απεικονίσεων των σωζομένων τάφων των βασιλέων του Ιούδα γλυφάς παριστώσας διάφορα φύλλα και άνθη εν οϊς ίδια διακρίνονται τα λευκάνθεμα.

Μεταλλουργεία και λιθουργεία. Η επτάφωτος λυχνία εκ καθαρού χρυσού ην περίπου δενδροειδής, οϊ δε κλάδοι αυτής εκοσμούντο διά χαλίκων εν σχήματι αμυγδαλου διά βωπών και ανθέων. Η δεξαμενή του Ναού περιεκοσμείτο κατά τα χείλη εκ καλύκων μεταλλίνων κρίνων και κάτωθεν αυτών εκ δύο σειρών κολοκυνθών⁶⁰. Ο Φλάβιος Ιώσηπος, πραγματευόμενος περί του καλύμματος ή διαδήματος των αρχιερέων επί της μωσαϊκής εποχής, παρίστησι τούτο τριπλουν ως παπικήν τιάραν, εν ω ενεωρώντο χρυσοί καλυκίσκοι ως, λέγει, οϊ εν τη βοτάνη τη καλουμένη ιοσκίαμος. Αλλά φαίνεται το στέμμα τούτο ην το των αρχιερέων της βασιλικής οικογενείας των Μακκαβαίων⁶¹. Η ράβδος ή βακτηρία ματέ mate μακκέλ makkel, mischéne⁶² (γράφεται και προφέρεται mischnénet) ην εν χρήσει παρ' Εβραίοις και αναμφιβόλως η λαβή αυτής ην παρά τοις πλουσίοις πολύτιμος ως τούτο αποδείκνυται εκ του χωρίου της Γενέσεως, εν ω η Θά-

μαρ ζητεί αντί ενεχύρου την ράβδον του Ιούδα φέρουσαν πιθανώς εκ τιμίων λίθων, ως αι παρ' Ηροδότω αναφερόμεναι ράβδοι των Βαβυλωνίων, ή μήλον ή ρόδον ή κρίνον. Τελευταίον αναφερομεν το πεντακοσιόταλαντον χρυσούν κλήμα εκείνο, όπερ ο Αριστόβουλος κληρονομήσας από τον πατέρα αυτου Αλέξανδρον τον Ιαννέα, βασιλέα των Ιουδαίων, εδωρήσατο μετέπειτα τω Πομπηίω όπως διά της δωροδοκίας ταύτης εφελκύση την προστασίαν του Ρωμαιου σατραπού⁶⁴.

Αρωματοφόροι φιάλαι, μουσικά όργανα, χρυσοποικίλλα υφάσματα, νομίσματα, ποιήσεις, κύρια ονόματα. Η botté nephesch⁶⁵ (φιάλη αρωματοφόρος) ην συνεχώς σχήματος κολοκύνθης, πιστακίου, κάλυκος και λοιπών. Τινά μουσικά όργανα, ως είδος της σάλπιγγος γνωστής υπό το όνομα hacocera, και ήτις εν μέρει ην κρινοειδής, και τα τετροημένα έγχορδα όργανα, ων αι οπαί ήσαν σχήματος λευκανθέμου, επίσης αναγονται τη κατηγορία των σκευών των δανεισθέντων φυτικά απεικονίσματα. Επί των πλουσίων ενδυμάτων των ιερέων εθεώντο χρυσοποικίλλα λείρια, μήκωνες, λευκάνθεμα, ρόδα και ία⁶⁶, έτι δε και επί των νομισμάτων της εποχής των Μακκαβαίων παρατηρούμεν λείρια, φοινικόδενδρα και φυλλώματα.

Ως εν παρόδω άξιαί ήθελον είσθαι σημειώσεως και αι της εβραϊκής ποιήσεως βοτανικαί εικόνες, παρομοιώσεις και παραβολαί ως αι των Ψαλμών του Δαυίδ, αι του Άσματος των Ασμάτων του Σαλομών, καθώς και τα βοτανικά κύρια ονόματα τα εν τη Γραφή μνημονευόμενα ως λ.χ. θάμαρ, σημαίνον φοινικόδενδρον κ.τλ., αλλά ταύτα καθ' ο εξαίοντα ημάς της ημετέρας τροχιάς αφίενται εις τους ραββίνους εκείνους τους ζηλοφθονούντας την υπό τινων ταλμουθιστών

καταμέτρησιν και αυτών των αλφαβητικών γραμμών της Παλαιάς.

Θίξωμεν ήδη το ζήτημα των σχετιζομένων φυτών προς την παρ' Εβραίοις Ιατρικήν.

Η παρ' αυτοίς βοτανική οφείλει αναντιρροηώς πολλά τοις Αιγυπτίοις, Φοίνιξι, Βαβυλωνίοις, Πέρσαις και Χαλδαίοις, αλλ' ου παραδεχόμεθα ότι οι Ιουδαίοι, πριν ή παραλάβωσι ποσότητά τινα ιατρικών γνώσεων εκ των Αιγυπτίων, ήσαν παντελώς άμοιροι φυτικών ή και άλλων θεραπευτικών μέσων. Έθνος, φυλή ή ομάς τις ανθρώπων ουχ υπάρχει, ουχ υφίσταται άνευ ιατρικής, ήτοι των ολιγίστων εκείνων εμπειρικών και πρακτικών γνώσεων των αείποτε απαντωμένων και ορμεμφύτως ούτως ειπείν γεννωμένων παρά τοις απολιτίστοις και αγρόις λαοίς. Ουχ ήττον η παρά τω λαώ του Ισραήλ εμφάνισις σπουδαίων και συντελεστικών ιαματικών μέσων χρονολογείται από του προφήτου Μωϋσέως, όστις παρά του Αιγυπτιακού ιερατείου συν άλλοις πολλοίς εδιδάχθη ειδικώς και την ιατρικήν, κατά Κλήμεντα τον Αλεξανδρέα⁶⁷. Τας δε περί Φυσιικής Ιστορίας βαθείας αυτού γνώσεις διδάσκει εν πολλοίς η Πεντάτευχος.

Μετ' αυτόν η ιατρική εξησκήθη υπό των ιερέων της γενεάς Ααρών και των συμβοηθών⁶⁸ αυτών Λευιτών της φυλής Λευι υιού Ιακώβ, τηρούντων και αυτών μυστικήν την φυσικήν ταύτην επιστήμην, χάριν των πολιτικών και ιερατικών συμφερόντων του Μωσαϊσμού. Και τούτο εγένετο κατά μίμησιν των Αιγυπτίων αρχιερέων και ιερέων⁶⁹ γνωστών υπό τας επωνυμίας χεκαμίμ⁷⁰ και χερεμίμ⁷¹ (heremim).

Αλλά των μεν Ιουδαίων υποπεσόντων εις διαφθοράν, των δε ιερέων και Λευιτών εις πλήρη εξαχρείωσιν, παρακμήν και αμάθειαν, και ταύτα επί βασιλέων αναξίων του θρόνου του Σολομώντος, εστάλησαν παρά του Κυρίου προφήται Θεία πεπληρωμένοι Σοφία και Επιστήμη, όπως ανακαινίσαντες τα σαθρά θεμέλια των υιών Ισραήλ επαναφέρωσιν αυτούς εις την οδόν της αρετής και διά των τρομερών μαστίγων, πληγών κακώσεων και επιδημιών του Ιεχωβά⁷², και διά των αμοιβών, δώρων, ευεργεσιών και θεραπειών του Σαβαώθ⁷³.

Ανεδείχθησαν ουν ως ιατροί μεταξύ των επισήμων του εβραϊσμού μελών μεταγενέστεροι του ιατρικού δεσποτισμού των Λευιτών της εβραϊκής αρχαιότητας, έτι

δε και ως φυσικών μυστηρίων κάτοχοι και μύσται, ως ο Ηλίας ο Ελισσαίος, ο Ησαΐας, ο Ελεάζαρ κ.τ.λ., ούτω λ.χ. ο μεν Ηλίας επανέφερεν εις την ζωήν τεθνεώτα μεν καθ' ημάς ληθαργούντα δε κατά τον σοφόν Sprengel⁷⁴, νεανίσκον, τον υιόν της εν Σαρεπά της Σιδωνίας⁷⁵ χήρας, προειδοποίησε δε τον βασιλέα Ιωράμ περί της σήψεως και εκκενώσεως των εντοσθίων αυτού⁷⁶ και περί της απαισίας και κακής αυτού τελευτής⁷⁷. Ο δε Ελισσαίος επίσης ανεζωπύρησε τον υιόν της Σωμανιτιδος⁷⁸ καταληφθέντα υπό ασφυξίας ως διατείνεται ο άνωθι συγγραφεύς⁷⁹. Ο δε Ησαΐας εθεράπευσε τον βα-

σιλέα Εζεκιάν επιθείς επί του έλκους παλάθην σύκων⁸⁰. Τελευταίον, κατά Φλάβιον τον Ιώσηπον, ο σοφός Ελεάζαρ επί παρουσία του αυτοκράτορος Ουεσπεσιανού

ιάτρευσε μανιακόν επικελεσθείς το όνομα του Σολομώντος και απαγγείλας ιατρομαγικάς τινας συνταγάς, μάλιστα δε και εισαγαγών εν τη ρινί του ασθενούς ρίζαν τινά παραγγελομίνην εν τοιαύταις περιστάσεσιν υπό του πανσόφου υιού του προφητάνακτος⁸¹.

Εκ των Λευιτών και προφητών διακρίνονται οι ροφείμ (rotheim) ιατροί, τούθ' όπερ αποδείκνυσιν ότι υπήρξε και κλάσις τις ιδιαίτερα ανθρώπων καλλιεργούντων την ιατρικήν. Εν γένει οι ροφείμ ούτο προσέτρεχον τα μάλα εις το φυτικόν βασίλειον χρώμενοι λ.χ. ρητίνας προς επαλειφήν⁸², ελαίω, οίνω και βαλσάμω προς επούλωσιν των τραυμάτων⁸³ λουτροίς θερμου ελαίου⁸⁴, σύκης, ως είδομεν και ανωτέρω⁸⁵ και άλλοις πολλοίς. Ουχ ιάτρευον δε μόνας τας εξωτερικάς παθήσεις και τας πληγάς αλλά και τας εσωτερικάς του σώματος νόσους. Μαρτυρούσι δε τούτο διάφορα χωρία των Παροιμιών και του Δευτερονομίου. Εν τούτοις τα της λέπρας θεραπευτικά μέσα ήσαν μόνο τω ιερατείω προσιτά, ίνα μη είπωμεν μόνο εκείνω γνωστά⁸⁶, τουλάχιστον μόνον οι υιοί Ααρών ηδύναντο επιχειρησθήναι την ιατρείαν της απαισίας ταύτης ασθενείας προστρέχοντες και ούτοι επί τούτω, συν άλλαις, και φυτικάις ουσίαις, ως το κερδρόξυλον και την εξαγνιστικήν ύσσωπον⁸⁷.

«Ραντιείς με υσώπω και καθαρισθήσομαι, πλυνείς με και υπέρ χιόνα λευκανθήτομαι»

Αι διατάξεις του Λευϊτικού⁸⁸ περί λέπρας και τινων ασθeneιών των γεννητικών οργάνων ηνάγκαζον τους Λευίτας ίνα αποκτώσιν ιατρικάς τινας γνώσεις, και απεσκορακίζον, ούτως ειπείν, τας άλλας τάξεις από της των ωρισμένων τούτων ασθeneιών θεραπεύσεως.

Αλλ' εκτός των θεραπευτικών του εβραϊκού ιερατείου γνώσεων, αναφέρομεν και ετέρας προδιδούσας ότι μερικώς βαθείας τούτο εποιήσατο μελέτας των ιδιοτήτων φυτών τινων ίσως αγνώστων τοις καθ' ημάς ριζοτόμοις. Τα Χρονικά του εβραϊσμού μνειαν ποιούνται μυρρομιγούς τινος σκευασίας αναισθητικής ή μάλλον ναρκωτικής ιδιότητος, ήν επότιζον τους βασανιζομένους εκ των καταδικών προς μετρίασιν των πόνων⁸⁹. Ως δε φαίνεται, τα τοιαύτα ποτά ήσαν εν χρήσει και εν άλλαις περιστάσεσι, διότι άλλως ου δύνανται εξηγηθήναι και ερμηνευθήναι αι της αρχαιότητος και του μεσαίωνος ενίοτε ανώδυνοι ανασκολοπίσεις, ζρεβλώσεις και εκδοραί⁹⁰.

Περί δε των τοξικολογικών γνώσεων των Εβραίων, είπωμεν εν κεφαλαίω ότι κατ' αρχάς μεν η των δηλητηριών σκευασία ην αποκλειστικόν οικογενειών τινων μονοπώλιον, έως ότου κρατυνθείσαι αύται διά του τρόμου, ον ενέπνεον, ήρξαντο επιβάλλουσαι δόγματα και νέους νόμους παρεμποδίζοντας την λατρείαν του αληθούς Θεού, τουθ' όπερ παρεκίνησε τον αναβάτην του όρους Σινά, ιν' αποτρέψη επί ποινή θανάτου την εν ταις ιδιωτικαίς οικιαίς υπόπτων ουσιών διατήρησιν. Αλλ' ουχ ήττον μετέπειτα υπήρξαν πολλοί Εβραίοι έκδοτοι εις τας Φυσικάς και τας Αποκρύφους Επιστήμας, οίτινες από Βαβυλώνος μέχρι Ρώμης, και από της ελευσεως του Σωτήρος ημών άχρι του παρελθόντος αιώνος εν κρυπτώ και παραβύστω και υπό το πρόσχημα της ιατρικής, χειρουργικής και αστρολογίας ηρίστευον περί το ολέθριον επάγγελμα του δηλητηριαστού, καίτοι περί τα τέλη του μεσαίωνος και κατά την παλιγγενεσίαν υπερηκοντίσθησαν ούτοι υπό των Ιταλών και Γάλλων, μη καταφθάντες ποτέ εις το απαίσιον ύψος των Βοργιών, της Τοφφάνης⁹¹ και του Εξιλή εκείνου, του αποτελέσαντος μετά του Sainte Croix και της Brinvilliers τρικέφαλον κοβρακαπέλλον της Λουτηκίας.

Ενταύθα ως εν παρόδω σημειωτέον ότι και οι εις τας αποκρύφους επιστήμας έκδοτοι, ως λ.χ. οι της οθ (προφ. ον, νεκρομαντείας) οπαδοί, ή meccaschefim⁹² (mecaschs chefim, προφ. mekassephim, αστρολόγοι), οι μεονενίμ (meopenim, νεφολόγοι) και λοιποί προέτρεχον ενίοτε και ούτοι εις τινα φυτικά, οτέ μεν συμβολικώς και παραδόξως, οτέ δε χρήσεως και λυσιτελείας ένεκα. Ούτως ο μάγος, παρά ταις μελέταις της ψευδεπιστήμης, εθήρευε και τα εκ της ορατής και ψηλαφητής

φύσεως χορηγούμενα άγνωστα τω κοινώ βοηθήματα, άπερ μάλλον της μαγείας και της αρωγής των αύλων κατοίκων του κόσμου εφηξιμον αυτόν ως θαυματοποιόν και πανίσχυρον, και περιέχεον περίξ αυτου αίσθημα φόβου και ακαταμάχητον επί του λαού επιρροήν. Ούτω, διά μέσου της ζοφεράς ατμοσφαιρας των εβραϊκών παραδόσεων δύναται οξυδερκής οφθαλμός διοπτρεύσαι φυσικά φαινόμενα και αποτελέσματα υποδεικνύοντα γνώσεις πολλάς και ποικίλας, δι' ων επετεύχθησαν εν τω συνόλω των εθνών τα αρχαία εκείνα μυστήρια. Αλλά κλειοντες ενταύθα το ακανθώδες τούτο θέμα προβαίνομεν εις την εξέτασιν του ζητήματος των καθαρώς βοτανολόγων του Εβραϊσμού.

Την πρωτίστην περί τα βοτανικά θέσιν κατέχει παρ' Εβραίοις ο προφήτης Μωύσης. Εν τη Γενέσει διαιρούνται τα φυτά εις αυτοφυή, εις σπερματοφόρα και εις σποροφόρα. Έτι δε, όπερ και σπουδαιότατον, η εν τη άνωθι βίβλω εμφάνισις του φυτικού βασιλείου κατά την τρίτην εποχήν της δημιουργίας εστίν αξιοθαύματος ένδειξις των γαιολογικών και φυσικών γνώσεων του ιερατείου της απωτάτης εκείνης εποχής. Μεταξύ των εικόνων των Εβραίων ποιητών απαντώσι τινες υποδεικνύουσαι σπουδαίας της βοτανικής γνώσεις μη περιοριζομένας εις μόνα τα φυτά της Παλαιστίνης εύρηνται εν αυτοίς συνήθως περιγραφαί λίαν αξιοσημείωτοι προδιδουσαι αν όχι εβραϊκάς παρατηρήσεις και ανακαλύψεις, τουλάχιστον μελέτην επισταμένην του βασιλείου τούτου εν τω κύκλω των γενικών της εποχής γνώσεων. Η βίβλος του Ιώβ λ.χ. μάλλον των άλλων της Παλαιάς ενδείκνυσιν ειδικότητα επί των τριών της φύσεως βασιλείων και τα εν αυτή λεγόμενα περί διαφόρων φυτών, ως π.χ. τα περί πατύρου⁹³, εισίν αξιοσημείωτα.

Ύπατος των Εβραίων βοτανολόγων μετά τον σωτήρα του Ισραήλ θεωρητέος ο Σολομών, ή μάλλον Σαλομών, όστις κατά τας Γραφάς ην πανεπιστήμων' υπερεκόντισε δε κατά την σοφίαν τους προ αυτου διασήμους Εβραίους Γαιθά⁹⁴, τον Ζαμίτην⁹ και τον Αινάν⁹⁶ και τον Χαλκάδ⁹⁷ και Δαράλα⁹⁸, τους υιούς Μαλ⁹⁹. Έτι δε, ως λέγει η Παλαιά Γραφή, υπερέβη πάντας τους αρχαίους ανθρώπους «και υπέρ πάντας τους φρονίμους Αιγύπτου» ανεδείχθη σοφώτερος¹⁰⁰. Και αφού συν άλλοις συνέγραψε περί τετραπόδων¹⁰¹, πτηνών, ερπετών και ιχθύων¹⁰¹ πραγματείαν ζωολογικήν, εξεπόνθη και βοτανολογικήν, εν η λόγον εποιήσατο από του υψηλοτέρου δένδρου μέχρι του ελαχίστου βρύου «και ελάλησεν υπέρ των ξύλων από της κέδρου της εν τω Λιβάνω¹⁰³ και έως της υσσώπου¹⁰⁴ της εκπορευομένης διά τους τοίχου¹⁰⁵, και παρεγένο-

ντο πάντες οι λαοί ακούσαι της σοφίας Σολομών»¹⁰⁶. Εκτός λοιπόν των περί ηθικής, φιλοσοφίας¹⁰⁷, ποιήσεως¹⁰⁸ κ.τλ. γνώσεων αυτού, ην κάτοχος και της Φυσικής Ιστορίας, και πολλά των φυσικών φαινομένων, αφ' ων ανέκαθεν επωφελήθη το παγκόσμιον ιερατεϊόν και ιδία το Αιγυπτιακόν, ουκ ήσαν αυτώ άγνωστα. «Ώστε πιστεύομεν και εις το υπό της παραδόσεως, αποδοθέν αυτώ ιατρικόν σύγγραμμα, εν ω εξετυλίσσοντο θεραπευτικά συνταγαί διά φυσικών πλέον μέσων, τουθ' όπερ απήρесе τω ιερατείω, καθό άνευ θυσιών και αφιερωμάτων χορηγούν την υγιειάν' και παρ' αυτού παροτρυνθείς ο βασιλεύς Εζεκίας εξωλόθρευσε παν ίχνος της ίσως πολυτίμου ταύτης συγγραφής¹⁰⁹. Και ταύτα μεν περί του σοφού Σολομώντος.

Την από τούτου μέχρι των πρώτων αιώνων του Χριστιανισμού εποχήν θέλομεν αποσιωπήσει καθό μη αναφανέντων παρ' Εβραίοις εν τω διαστήματι τούτω ή ηθικολόγων και διδασκάλων. Ανιχνεύομεν μόνους τους φυσιολογίαντας.

Ανά μέσον της σκοτεινής εποχής, ήτις ένεκα του αγνώστου αυτής εκλήθη άγονος αλεξανδρινή εποχή, ανεδείχθησαν πρόσωπα διάσημα, και νόες επινοητικοί, και διάνοιαι εμβριθείς, ως και κατά την αρχαιότητα. Αλλά το πνεύμα αφ' ενός της εποχής και αφ' ετέρου η εκ της συγχωνεύσεως του ελληνικού εθνισμού και της πλατωνικής φιλοσοφίας συν τοις αιγυπτιακοίς μυστηρίοις, ταις δοξασίαις του εγχωρίου ιερατείου και τελευταίον τοις δόγμασι του Χριστιανισμού προκύψασα διανοητική αναστάτωσις, επήνεγκε την παραλλαγίην και μεταμόρφωσιν του τε ύφους των συγγραφέων και της πρώην συστηματικής των φιλοσοφικών δοξασιών και των φυσικών φαινομένων ταξινομήσεως. Ούτως όπισθεν του πέπλου των ακαταλήπτων θεωριών του σχολαστικισμού και της ερεύνης της λίθου των φιλοσόφων υποκρύπτονται μυρία εμβριθείς παρατηρήσεις, εφευρέσεις και ανακαλύψεις, ως λ.χ. η της διυλίσεως¹¹⁰, ή του ανθρακικού οξέος, όπερ Κοσμάς ο Ερημίτης ανθράκων αύραν απεκάλεσε¹¹¹ κ.τλ., κ.τλ.

Κατά την εποχήν εκείνην, ως άλλη Υπατία του Εβραϊσμού, μαντεϊόν των συγχρόνων αυτής αλεξανδρινών φιλοσόφων και ζωτικόν στοιχείον των περί τας φυσικάς επιστήμας ασχολουμένων, ανεδείχθη περί τους πρώτους αιώνας του Χριστιανισμού Μαρία¹¹² η Εβραία, ην Γεώργιος ο Σύγγελλος εν τοις χρονικοίς αυτού αναφέρει ως συμμαθητεύσασαν εν τω Ναώ της Μέμφιδος συν άλλοις πολλοίς και Δημοκρίτω τω Νεωτέρω, τω και Ψευδοδημοκρίτω¹¹³, και Παμμένη τω Σοφώ: «εν οις ην και Μαρία τις Εβραία σοφή και Παμμένης κ.τλ.». Αύτη μνηθείσα τα μυστή-

ρια του αιγυπτιακού ιερατείου και πιθανώς ελθούσα εις συνάφειαν προς τους ιερείς της Μέμφιδος, των Θιβών και της Ηλιουπόλεως, αφετέρου δε προστιθείσα εις τα πολλά αυτής κειμήλια και τον φαιινόν της ελληνικής παιδείας αδάμαντα, κατέστη δεινή περί την γνώσιν της φύσεως, περιήλθε δε καθ' όλας αυτού τας λεπτομερείας τον περιορισμένον κόσμον της τότε βοτανικής. Τα Μαρίας της Εβραίας έργα διεσώθησαν μερικώς εν τισι χειρογράφοις ανωνύμου τινός χριστιανού φιλοσόφου ανθολογήσαντος αυτά. Εν τω υπ' αριθμόν 2251 της Εθν. των Παρισ. Βιβλιοθήκης μνειάν ποιείται μεν η Μαρία του όξου, του ρητινελαίου, του βαλσάμου, της ραφανίδος, της σανδαραχίας ρητίνης, των ανθέων της Αρχτυώνης και λοιπών, αλλ' υφ' αλχυμικήν¹¹⁴ συνδυαστικήν έποψιν. Εν δ' ετέρα περί χρυσοποιίας συνταγή, η σπουδαία Ισραηλίτις πραγματεύεται περί τινος ρίζης μανδραγόρου της τας σφαιρας εκούσης, ην ο κύριος F. Hafer¹¹⁵ θεωρεί ως ούσαν το *solanum tuberosum*, γεώμηλον (πατάτα). Κατά συνέπειαν, εν περιπτώσει πιθανότητος της υποθέσεως ταύτης, οι Αιγύπτιοι, Έλληνες και Εβραίοι έσχον γνώσιν του γεωμήλου πολύ προ της μετασποράς αυτού κατά τον ΙΣΤ' αιώνα υπό F. Drak εκ του Νέου Κόσμου εις Ευρώπην. Αλλ' ουχ ήττον δύναται τις παρατηρήσει τω άνωθι συγγραφεί ως προς την συσχέτισιν του γεωμήλου τω μανδραγόρα, ότι μανδραγόρα δύο¹¹⁶ υπάρχουσιν ειδών, μανδραγόρας ο μακρόρριζος και μανδραγόρας ο σφαιροειδής' ενταύθα ίσως υπονοείται ο δεύτερος μανδραγόρας, καθότι ο μανδραγόρας ου μόνον ην περί πολλού παρ' Εβραίοις, αλλά και άπασα η Αρχαιότης και ο Μεσαίων εθεώρουν αυτόν ως μαγικός, υπερφυσικός και αφροδισιακός κεκτημένον ιδιότητος. Επί των τελευταίων μάλιστα τούτων ιδιοτήτων λόγον ποιείται και η Γένεσις¹¹⁷ ελαφρά αλληγορία υπαινικτομένη το πράγμα¹¹⁸. Όθεν δι' άπαντας τους άνωθι λόγους πιθανότερον νομίζομεν ότι Μαρία η Εβραία εισήγε τον μαγικόν, υπερφυσικόν και αφροδισιακόν μανδραγόρα ταις αλχυμικαίς αυτής σκευασίαις ή γεώμηλα ων πόποτε χρήσιν εποιήσαντο οι εις τας αποκρύφους καλουμένας επιστήμας έκδοται¹¹⁹.

Υπήρξαν μετέπειτα επί της αραβικής εποχής πολλοί πεφωτισμένοι και σοφοί Εβραίοι, ων οι μεν διεκρίθησαν εν τη φιλοσοφία και τη μεταφυσική, οι δε διέπρεψαν ως μαθηματικοί και αστρονόμοι, και άλλοι ενέκυσαν σπουδαίως εις τα της ιατρικής, χυμίας και φυσικής ιστορίας. Οι τελευταίοι ούτοι εισίν ολίγοι, ίσως δε ήθελον πλεονάζει ει μη συνεχωνεύοντο τοις Άραβι ασπαζόμενοι τα δόγματα του Μωαμεθανισμού. Ούτος φρονίμως ποιών εφείλκυν εν αὐτῷ τον είτε επ'

αρετή είτε επί σοφία, μεγαλοφυΐα ή πολιτική ικανότητα διακρινόμενον άνδρα' διά του συστήματος τούτου ηνδρώθη και ενισχύθη εις βαθμόν ώστε το κράτος αυτού εξετάθη από του Σινικού Τείχους άχρι της των Γότθων Ιβηρίας και Σικελίας της Ελληνίδος. Και αυτός ο Εμπού Αμράν Μουσα μπεν Μαΐμούν Ελ Κουρτουμπί Ελ Γεχουδή, το καύχημα τούτο των ομοεθνών αυτού και το στερεόν έρεισμα της τε μωσαϊκής νομοθεσίας και της εβραϊκής επιστήμης και φιλολογίας, μικρού δειν απαλειφόμενος από του Εβραϊσμού προσήρα διά του πολυτίμου αυτού ατόμου νέον μαργαρίτην εις το περιδέραιον του αραβικού επιστημονικού κόσμου. Διά λέξεών τινων περί τούτου, καιτοι σμικρώς περί τα βοτανικά διαπρέψαντος, επισφραγίσωμεν το άνευ αξιώσεως τούτο ανάγνωσμα.

Ο διάσημος ούτος Ιουδαίος γεννηθείς εν Κορδούη της Ισπανίας κατά το έτος 1139 ησπάσθη μεν τον Ισλαμισμόν, αλλά μετέπειτα μεταβάς εις Αίγυπτον και τυχών της προστασίας του Καδή - ουλ Φαζίλ Ελ Μπεϊσσή έδειξεν ότι ει και εξομόσας διετήρει ουχ ήττον ακμαίας τας ιουδαϊκάς αυτού δοξασίας, και αδεία φαίνεται του προστάτου αυτού υδνηθή επανελθείν επισήμως εις τον Μωσαϊσμόν. Ο Εβραίος ούτος γνωστός παρ' ημίν υπό το όνομα Μαΐμωνίδης απέθανε το 605 της εγίρας 120 1208 μ.Χ.

Κατά την συνήθειαν των τότε Αράβων επεδόθη και ούτος εις πλείστας συγχρόνως επιστήμας ευδοκίμησας ιδία εν τω Μωσαϊκώ δικαίω, τη φιλοσοφία, τοις μαθηματικοίς και τη ιατρική. Συνέγραψε δε αραβιστί τουλάχιστον αι των Νόμων των Εβραίων Ερμηνείαι αυτού μετεφράσθησαν εκ της αραβικής εις την εβραϊκήν υπό Ιωσήφ υιού Τιββάν. Εν τοις συγγράμμασι του Μαΐμωνίδου ουδέν εύρομεν ενδιαφέρον την βοτανικήν, πλην τινων, άπερ περί φυτών εν τοις Σχολίοις αυτού εκτίθησι, και εν οις παρατηρούνται ιδέαι και

γνώμαι διδάσκουσαι ημάς τον μέχρι και αυτού του φυτικού βασιλείου εκτεινόμενον τότε ιουδαϊκόν φανατισμόν. Ταύτα δε εύρομεν ελλείψει του αραβικού κειμένου εν τω άρθρω περί ετερογενών (de heterogeneis) της λατινικής μεταφράσεως, εν τη Ερμηνεία του Α', βιβλίου της Μίσνας αποτελούντος μέρος της ταλμουδικής επιστήμης¹²¹.

Το αφ' ου κρέμανται οι νόμοι και οι προφήται σπουδαίον ζήτημα, εάν δύναται δηλονότι εν τω αυτώ αγρώ σπαρήναι φυτά ετερογενή, ζήτημα προξενήσαν ανέκαθεν μεγάλας ρήξεις και άπειρα σχίσματα μεταξύ των ραββίνων, εστί προσόμοιον και τοις περί μολύνσεως των εδωδίων εν τω τελευταίω κεφαλαίω του τελευταίου βιβλίου του άνωθι Περί ετερογενών, ένθα τίγεται το ζήτημα περίς της μολύνσεως των εδωδίων φυτών, ήτοι σπόρων, οπωρών και λαχάνων διά της προσαφής ανίπτων χειρών ή ακαθάρτων υλών. Καθ' οποίας περιστάσεις η ακάθατος προσαφή του μίσχου των οπωρών και του φλοιού των καρύων δύναται να εισδύση μέχρι του εσωτερικού. Η δε τοιαύτη ακαθαρσία και μόλυνσις θεωρείται ως πραγματική μετά την θρέψιν του καρπού, διότι επί του δένδρου διατελούντος αυτού ρύπος ουκ εισχωρεί. Τούτω έπεται ετέρα τις απορία' τις ο φλοιός; τις ο μίσχος; άραγε τό της κριθής αγκύλιον έστι ή ουκ έστι μίσχος; το του κρομμίου εξώφυλλον έστι ή ουκ έστι φλοιός; κ.τλ.

Επισφραγίσωμεν τότε το πόνημα διά του εξής: Ασινός τις ποιητής λέγει περί του Λιβανίου όρους (εβραϊστί Libanon, προφέρ. Ievanon, ήτοι λευκόν όρος ένεκα των χιόνων δι' ων στέφεται): «επί κεφαλής το Λιβάνιον φέρει τον χειμώνα, επ' ώμων την άνοιξιν, επί του στήθους το φθινόπωρον, και το θέρος προ των ποδών του». Εν τούτοις όλως αντίθετόν τι συμβαίνει εν τη παρ' Εβραίοις βοτανική' εν αρχή αυτή εστί ακμαία και προμηνύουσα πρόοδον, εν τέλει δε ασθενής.

57. Βασιλειών Πρώτης Ζ' 19 και 22.
 58. Χρον. Δευτέρας Γ' 16.
 59. Περί τούτου υπάρχουν διαφωνία.
 60. Όρα περί τούτου και Χρον. Δευτ. Δ' 5.
 61. S. Munk ένθ' άνω σελ. 177.
 62. Η misch eneth.
 63. Ηροδότου Α' 195.
 64. Το κλήμα τούτο αναφέρεται κατ' Ιώσηπον και παρά Στράβωνι ιδόντι αυτό εν Ρώμη.
 65. Προφέρεται και batté.
 66. Όρα Munk, ένθ' άνω πίνακας 9 και 11.
 67. Κλήμεντος του Αλεξανδρέως Στρωμάτων Α' 318.
 68. Κοντγ. αντόθι σελ. 119.
 69. Όρα διά τα ονόματα ταύτα Kurt Sprengel Ιστορίαν της

Ιατρικής τομ. Α', σελ. 46, περί αοχιερέων και ιερέων.
 70. Η λέξις αυτή εν ταις σημιτικαίς γλώσσαις εμφανίει πάντα σοφόν αραβιστί χειμίμ, πληθ. χουκεμά. Ίσως όμως ενταύθα ουκ έστιν ή η λέξις χαχαμίμ (Kekemin (ίσως Khakhamin), ραββίνος).
 71. Η λέξις αυτή δηλοί εν ταις σημιτικαίς γλώσσαις τον σεβαστόν, τον αξιοσέβαστον, αραβιστί μουχτερέμ, μουχτερεμίν, ίσως páλιν εστί ενταύθα η λέξις χαρτουμίμ (Khartumim) εμφανίουσα τους τα ιερογλυφικά εξηγούντας και γράφοντας ιερείς, παραγομένη δε εκ του χερέτ (Kheret = burin) γλυφίς.
 72. Το Ιεχωβά εστί το των Αράβων χούε ΕΚΕΙΝΟΣ ήτοι ο Θεός. Όταν δε προστεθή και το επιφώνημα για καθίσταται για χούε, ω Θεέ.

73. Οι Εβραίοι αισθανόμενοι τα αποτελέσματα της θείας οργής, ήτοι εκδικήσεις φρικτώδεις διά προσβολάς γενομένης εκ μέρους αυτών λ.χ. τη κιβωτώ της Διαθήκης ή τω Ναώ της Ιερουσαλήμ ή τοις λειτουργίσι του Κυρίου κ.τλ. έδιδον τότε τω Θεώ το επίθετον Ιεχωβά ήτοι κατά μόνας τας περιστάσεις καθ' ας ήθελον παραστήσαι Θεόν τιμωρούντα και εκδικούμενον (επίθετον, όπερ απετρέποντο του προφέρειν και γράφειν επί ποινή θανάτου, πλην καθ' ωρισμένας τινάς ημέρας). Οσάκις δ' έποίουν μνείαν θείας αρωγής και δωρεάς ωνόμαζον τότε τον Θεόν διά τον ονόματος Σαβαώθ. Οι χριστιανοί καθό μη παραδεχόμενοι Θεόν εκδικήσεως, αλλά Θεόν οικτίρμονα, μακρόθυμον, πολυέλεον και πολυεύσπλαχρον διετήρησαν εν ταις προσευχαίς αυτών μόνον το επίθετον Σαβαώθ.

74. Kurt Sprengel. Ιστορία της Ιατρικής τομ. Α' σελ. 72.

75. Βασιλειών Τρίτης ΙΖ' 17 - 24.

76. «Και ήλθεν αυτό η γραφή παρά Ηλίου του προφήτου»... Παραλειπομ. Δευτέρ. ΚΑ' 12. «Και συ εν μαλακία πονηρά, εν νόσω κοιλίας, έως ου εξήλθη η κοιλία σου μετά της μαλακίας εξ ημερών εις ημέρας». Παραλειπομ. Δευτ. ΚΑ' 15.

77. «Και μετά ταύτα πάντα επάταξεν αυτόν Κύριος εις την κοιλίαν μαλακίαν, η ουκ έστιν ιατρεία, και γέγενετο εξ ημερών εις ημέρας, και ως ήλθε καιρός των ημερών ημέραι δύο, εξήλθεν η κοιλία αυτού μετά της νόσου, και απέθανεν εν μαλακία πονηρά». Παραλειπ. Λευϊτ. ΚΑ' 18, 19. Το πνεύμα του Kurt Sprengel περί το γεγονός τούτο (όρα Ιστορ. Ιατρ. αυτόθ. 71, 72) εστιν ότι αναμφιβόλως ο Ιωρζα απέθανε διά των ενεργειών του εβραϊκού ιερατείου. Τούτο εγκαταλείπομεν υπό την ευθύνην του Γερμανού σοφού.

78. Βασιλειών Τετάρτης Δ' 32 - 37.

79. Kurt Sprengel αυτόθι σελ. 73.

80. Βασιλειών Τετάρτης Κ' 7.

81. Joseph Antig. jud. έκδ. Houercamp. Βιβλ. Η', κεφ. β', § 419.

82. Ιερεμίου Η' 22 - ΚΣΤ' 11 - ΚΗ' 8. Τα χωρία ταύτα ουχ εύρομεν εν τω Εβραϊκού κεμένω της Παλαιάς.

83. «Και προσελθών κατέδησε τα τραύματα αυτού, επιγέων έλαιον και οίνον». Λουκ. Γ' 34 όρα και Ησαΐου Α' 6, 38, 21. Ιερεμίου Η' 22. ΜΣΤ' 11 ΝΑ' ζ', Ιεζεκιήλ Α' 21.

84. Ιωσήφ. Ιουδ. Πολ. Βιβλ. Α' κεφ. 33. παράγ. 5.

85. Τα σύνα ήσαν περί πολλού παρ' Εβραίοις, οίτινες εκτός τω άνω χρήσεων επιπάσσοντες διά κινναμώμου και άλλων αρωματικών ουσιών απεξήραινον ονομάζοντες τότε αυτά *debelim*, ως ειπεν ημίν ο ημέτερος σοφός διδάσκαλος ραββίνος κύριος Ιεσσαί, προς διατροφήν εν καιρώ χειμώνος, προστιθείς ημίν ότι οι κάτοικοι των νήσων του νυν Τουρκικού αρχιπελάγους και ιδία οι Χίοι, παρά των κατά διαφόρους εποχάς μετανασάντων, εγκαταστάντων ή διελθόντων εκείθεν Ισραηλιτών, συνεπεία των Ασυριακών και ιδία Ρωμαϊκών κατακτήσεων της Παλαιστίνης, ειδικάχησαν την μέθοδον της αποξηράνσεως και διατηρήσεως του θρεπτικού τούτου προϊόντος.

86. Όρα Kurt Sprengel Ιστορ. Ιατρικ. αυτόθι, σελ. 69.

87. Λευϊτικ. ΙΔ' 4.

88. ΙΒ' - ΙΕ'

89. A. Debay, Hist. des Sciences occultes, Paris, 1869, έκδ. β' εις 8ον, σελ. 236.

90. Φαίνεται ότι οι μάγοι διά τοιούτων μέσων αντείχον εις τας τρομεράς εκείνας βασάνους τας υπό της ιεράς εξετάσεως αυτοίς υποβαλλομένας, διατείνονται δε τινες ότι οι δεσμοφύλακες ηπίσταντο συνταγάς τινας τοιούτων σκευασιών, ας αδρώς επώλουν τοις πλουσίσις εκ των καταδίκων. Ο Wicrius και ο Taboueau εξέθεντο περιέργους λεπτομερείας επί της ταρειώδους καταστάσεως της απαλλατούσης τους Μάγου, γόητας και λοιπούς από των πόνων και οδυνών του τροχού (*roue*), έτι δε βεβαιούσιν ότι η αναίθησια ην τοσούτο πλήρης, ώστε τα βασανιστήρια αποκαθίσταντο περι-

τά. (Αυτόθι, σελ. 236 - 237).

91. Υπάρχει δηλητηριόν τι *aqua toffana* καλούμενον εκ του ονόματος της κακοποιού ταύτης γυναικός, ήτις, ως λέγεται, εφεύρε την φονικήν ταύτην σκευασίαν.

92. Προφέρεται και μεγασεφίμ.

93. Η' 11,

94. Αιθάν, κατά το εβρ. κείμενον.

95. Εξραΐτην, κατά το εβρ. κείμενον.

96. Αιμάν.

97. Χαλκάλ.

98. Δαρδά.

99. Μαώλ. Όρα διά ταύτα Βασιλειών Τρίτης Δ', 31 και πρβλ. προς Βασιλέων Πρώτης Δ', 31 του εβραϊκού κειμένου.

100. Βασιλ. Τρίτης, Δ', 30.

101. Όρα Sprengel αυτόθι 71, Βασιλ. Τρίτης, Δ' 36, κατά λέξιν κτηνών, εν δε τω εβραϊκού κειμένω κατά λέξιν τετραπόδων. Βασιλ. Α', κεφ. Δ', 33.

102. Βασιλ. αυτ.

103. Φαίνεται ότι η κέδρος ήν το ύψιστον των παρ' αυτοίς γνωστών δένδρων.

104. Η ύσσωπος ην η ελαχίστη των παρ' αυτοίς γνωστών βοτανών. Πολύ αργότερον ανεκαλύφθησαν τα μικροσκοπικά λεγόμενα φυτά.

105. Βασιλ. αυτόθι.

106. Βασιλ. αυτόθι, εδάφ. 34.

107. Αυτόθι, εδάφ. 32.

108. Αυτόθι.

109. Kurt Sprengel ένθ' άνω σελ. 71. Ως βλέπομεν, ο σοφός Γερμανός ελευθέρως εκτίθησι τας επί των αντικειμένων τούτων γνώμας αυτού και δοξασίας χάριν της επιστήμης μηδαμώς πτοούμενος εκ των παρατηρήσεων του φανατισμού.

110. Όρα την ημετέραν Πραγματείαν Περί της κατά τους Άραβας Χημίας εν τω Περιοδικώ του εν. ΚΠ. Ελλ. Φιλολ. Συλλόγου, τόμ. Στ' 1871 - 2 εν ΚΠ. 1873 εις 4ον, σελ. 13 εν σμμ.

111. Ferd. Hafer. Hist. de la Phisique et de la Chimie. Paris 1872 εις 12ον, σελ. 355.

112. Η εποχή αυτής ουχ ορίζεται ακριβώς, ως και η των συγχρόνων αυτής Δημοκρίτου του Νεωτέρου κτλ. ουχ ήττον δύναται τις τιθέναι την σοφήν ταύτην από του Δ' μέχρι του Ε' αιώνος μ.Χ.

113. F. Hafer, ένθ' άνω σελ. 351.

114. Τον λόγον δι' ον γράφομεν ούτω την λέξιν ταύτην ανενπτύξαμεν άλλοτε εν τινι ημετέρα πραγματεία καταχωροσθείση εν τω Περιοδικώ του Συλλόγου.

115. Ενθ' άνω, σελ. 352.

116. Όρα και d' Herbelot. Biblioth. Orient. Maestricht. MDCCCLXXVI, εις φύλ., σελ. 15, στήλη β'.

117. Γενέσεως Α' 14 και ακολ.

118. Η Ραχήλ λαμβάνουσα τα μήλα μανδραγορών, άπερ έδρεψεν η Ρουβίμ εκ των αγρών συλλαμβάνει συνερχομένη τω Ιακώβ κ.τλ.

119. Πραγματευθησόμεθα εκτενώς αλλαχού περί μανδραγορών.

120. Η λέξις γίγρα γελοίως ετυμολογουμένη εκ του εγείρομαι δέον ίνα γράφηται ούτω.

121. Mischna, sive totius Hebraeorum juris, rituum, antiquitatum ac legum oraliarum systema, cum clar. rabbinorum Maimonidis et Bartenorae commentariis integris, etc. Latinitate donavit ac notis illustravit Gu. Surenhusius. VI parters. Amstelaedam, 1698 - 1703, fol.

[Η παραπάνω μελέτη δημοσιεύτηκε στο περιοδικό του εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου, τόμος ΙΓ' (1878 - 79), εν Κωνσταντινουπόλει 1878. Ως διάλεξη αναγνώστηκε από τον Γ. Αριστάρχη στη συνεδρίαση ΦΜΔ' του Συλλόγου. Από το Αρχείο Μωϋσή Κ. Κωνσταντίνης].

Εβραϊκές τράπεζες και τραπεζίτες της Θεσσαλονίκης

Πυροκαγιά στις αποθήκες της Τραπέζης Θεσσαλονίκης μετά από βομβαρδισμό (1.2.1916). (Από το βιβλίο «Υπόθεση Μοδιάνο», του Ε.Α. Χεκίμογλου).

Όπως αναφέρεται στα δημοσιεύματα από τα μέσα του ΙΘ' αιώνα άρχισαν να εμφανίζονται στη Θεσσαλονίκη ένας αριθμός χρηματιστών και δύο τραπεζικοί οίκοι.

Ο ένας από αυτούς ανήκε στον **Αβραάμ Σαμπετάι**, ο οποίος ήταν εβραϊκής καταγωγής αλλά οθωμανικής υπηκοότητας. Λειτουργήσε από το 1850 με πρώτο κεφάλαιο 800.000 γαλ. φραγκ. φθάνοντας σε τζίρο 2.000.000 γαλ. φραγκ. Διατηρούσε γραφεία και εκτός Θεσσαλονίκης, όπως στα Γιάννενα και τη Λάρισα ενώ είχε μεγάλες συναλλαγές με τις πόλεις Σμύρνη, Βιέννη, Τεργέστη, Γένουα, Μασσαλία, Παρίσι και Λονδίνο.

Την ίδια περίοδο λειτουργήσε και ο Οίκος **Τιάνο**, ο οποίος διατηρούσε υποκατάστημα τραπεζικού Γραφείου με κεφάλαιο 150.000 γαλ. φραγκ. και τζίρο 1.500.000 γαλ. φραγκ. Το γραφείο Τιάνο, έχοντας εξάρτηση από τη Βιέννη, είχε τη στήριξη των εκεί εμπορικών και πιστωτικών Οίκων αλλά και της Αυστριακής Κυβέρνησης.

Ακολούθησε η ίδρυση του τραπεζικού Οίκου **Αλλατίνι - Μοδιάνο** με κεφάλαια 1.000.000 γαλ. φραγκ. και τζίρο 2.000.000 γ. φ. καθώς και των **Φερνάδες - Μιζραχί** με κεφάλαιο 400.000 γαλ. φραγκ. και τζίρο 1.500.000 γ.φ.

Ο Δρ. κ. Ευαγ. Χεκίμογλου, εξέδωσε το 1987 ένα βιβλίο με τίτλο «**Τράπεζες της Θεσσαλονίκης, 1900 - 1936**» στο οποίο περιλαμβάνονται ενδιαφέροντα στοιχεία από την τραπεζική δραστηριότητα των εκεί Εβραίων. Ακολούθησε ένα ακόμη βιβλίο του, το 1991, με τίτλο «**Υπόθεση Μοδιάνο, Κραχ στη Θεσσαλονίκη το 1911**».

Από τα δύο αυτά βιβλία σταχυολογούμε μερικές πληροφορίες ώστε να γίνουν ευρύτερα γνωστές.

Στο μεταξύ άρχισαν να αναπτύσσονται και οι πρώτες βιομηχανίες Εβραίων από τις οποίες αναφέρουμε ενδεικτικά:

Αλλατίνι - ατμόμυλος - με 200 εργαζόμενους
Μπενβενίστε - Νατσαρί, Ορυζόμυλος
Σίδης & Σία νηματοουργείο με 400 εργαζόμενους
Τόρες - Μιζραχί νηματοουργείο με 400 εργαζόμενους
Τόρες & Σία υφαντουργείο με 120 εργαζόμενους
Αλλατίνι - κεράμεια με 400 εργαζόμενους
Μωσέ - Φρανσές ξυλουργ. εργοστ. με 80 εργαζόμενους
Αφοί Καλδερών - υποδήματα με 70 εργαζόμενους

Η ανάπτυξη της οικονομικής ζωής της Θεσσαλονίκης συνεχίστηκε με τη λειτουργία ενός αριθμού τραπεζών και γραφείων όπως η **Τράπεζα Χιρς**, τα γραφεία **Σαλέμ, Σαούλ Μοδιάνο, Μπενουζίλιο** και οι τραπεζικοί Οίκοι **Αλλατίνι, Αβραάμ Αμάρ, Μπενσουσάν, Λεβή Μοδιάνο**. Εξάλλου αναφέρονται και οι τραπεζίτες **Μπαρτζιλιάι, Ιωσήφ Έργας, Σάις - Ματαλών** και το τραπεζικό υποκατάστημα **Λεών**.

Από το 1906 όμως άρχισαν οι πρώτες πτωχεύσεις, οι οποίες κλόνισαν την εμπορική πίστη. Το χρόνο αυτό πτώχευσε ο έμπορος αποικιακών **Μπενβενίστε** με αρνητική θέση 2.000 λιρών Τουρκ. με κύριο πιστωτή τον Μοδιάνο. Ακολούθησε μια ακόμη εβραϊκή επιχεί-

ρηση (το όνομα της οποίας δεν αναφέρεται) με παθητικό 16.533 λιρ. Τουρκ. και η πτώχευση - στον ίδιο χρόνο - του τραπεζικού Οίκου **Γκατένιο - Σιμχά - Περαχιά** - με παθητικό 12.000 λιρ. Τουρκ.

Ακολούθησε ένα κύμα πτωχεύσεων εβραϊκών επιχειρήσεων - το 1907 - **Αμπαστάδο, Κοέν** και του Οίκου **Αμάρ** (δεν πρόκειται για τον μετέπειτα τραπεζίτη Αμάρ) με παθητικό 27.365 λιρ. Τουρκ. Το 1908 αυτοκτόνησε για οικονομικούς λόγους ο τραπεζίτης **Ιωσήφ Έργας**, παρ' όλο ότι το παθητικό του δεν ήταν μεγάλο.

Στα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας δύο μεγάλες οικογένειες δέσποζαν οικονομικά στη Θεσσαλονίκη με ενασχόληση και τις τραπεζικές εργασίες. Η πρώτη - των Αλλατίνι - καταγόμενη από την Ιταλία, συμμετείχε σε μια αυτοκρατορία επιχειρήσεων, έχοντας στον έλεγχό της ορυχεία, μεγάλες εκτάσεις καπνοκαλλιέργειας και εμπόριο καπνού (Κομέρσιαλ Κόμπανυ Σαλόνικα) ενώ είχε αναπτύξει δραστηριότητα και στους κλάδους μεταξοϋφαντουργίας, αλευρομύλων, ζυθοποιίας, καθώς και εργοστάσιο κατασκευής κεραμιδιών. Παράλληλα χρηματοδοτούσε έργα της πόλης για την ανάπτυξη του δικτύου ύδρευσης, ηλεκτροδότησης, λειτουργίας τροχιοδρόμου κ.λπ. Η συμβολή της στην εκεί εβραϊκή Κοινότητα υπήρξε σημαντική τόσο στη χρηματοδότηση ευαγών ιδρυμάτων όσο και στην ανάπτυξη του εκπαιδευτικού τομέα με τις σχολές «Αλλιάνς».

Το 1909 ο έλεγχος της Τράπεζας Θεσσαλονίκης, που ανήκε στην οικογένεια Αλλατίνι, πέρασε σε γαλλικά κεφάλαια και η έδρα της μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Το υποκατάστημα που παρέμεινε στη Θεσσαλονίκη, διηύθυνε ο Αλφρέδος Αλλατίνι που εγκαταστάθηκε σε ένα κεντρικό διώροφο κτίριο ιδιοκτησίας του Εδμόνδου Αλλατίνι. Από το 1910 δημιουργήθηκε ξεχωριστό τραπεζικό γραφείο - ανεξάρτητο από την Τράπεζα Θεσσαλονίκης - με κεφάλαιο 1.871.490 χρυσές λίρες Τουρκίας. Ίδρυσε υποκαταστήματα στην Αθήνα, Πειραιά και Καβάλα - το τελευταίο έκλεισε το 1934 - ενώ η όλη τραπεζική δραστηριότητα συνεχίστηκε ως το 1940.

Η δεύτερη οικογένεια του Σαούλ Μοδιάνο, με τους γιους Ιακώβ, Σαμουήλ και Λεβύ, έχοντας μια μεγάλη ακίνητη περιουσία - η οποία υπολογιζόταν σε 700.000 λιρ. Τουρκ. ή 16.000.000 γαλ. φρ. ασχολείτο επίσης με τραπεζικές εργασίες.

Το 1911 αποτέλεσε μια χρονολογία σημαδιακή για τις τράπεζες, οι οποίες για διάφορες αιτίες άρχισαν να αναστέλλουν τις πληρωμές τους. Κατά τον Οκτώβριο - Νοέμβριο του χρόνου αυτού σημειώθηκε ένα κύμα πτωχεύσεων εβραϊκών εμπορικών επιχειρήσεων όπως των:

Μωΐς Αελιών—εμπορία πετρελαίου με παθητικό 800 λιρ. Τουρκ.

Η οδός Σαμπρή Πασά (μετέπειτα Βενιζέλου), στο ύψος της οδού Θεοδώρου Λασκάρως, επί της οποίας χαραχτηκε η νεότερη οδός Μητροπόλεως. Στο βάθος η Σκεπαστή Αγορά. Στην αρχή της τελευταίας βρισκόταν η Σιτέ Σαούλ. Πολλά άλλα ακίνητα της Βενιζέλου ανήκαν επίσης στους Μοδιάνο. (Από το βιβλίο «Υπόθεση Μοδιάνο» του Ε.Α. Χεχίμογλου).

Ιωσήφ Μόλχο–αποικιακά	1000
Αρδίτη–Μόλχο–Ναχμία & Σία–νεωτερισμοί	2000
Σολομών–εμπόριο	7000
Α. Αλαλούφ, εμπόριο	1200
Μαύς Γεουδά Κοέν–κουκούλια	1800
Σολομών Φρανσές–κουκούλια	1200
Σολομών Ασσέρ–κουκούλια	1600
Ασσέρ & Μπέγα –ξηροί καρποί	1600

Οι πτωχεύσεις αυτές είχαν σα συνέπεια την κρίση που επηρέασε όλους τους τραπεζικούς Οίκους, οι οποίοι λόγω της υπάρχουσας γενικότερα ρευστής κατάστασης, οδηγήθηκαν σε αδιέξοδο, όπως η περίπτωση Μοδιάνο.

Η “Υπόθεση Μοδιάνο” όπως αποκλήθηκε, με τις αναστολές πληρωμών, κατείχε πρωτεύουσα θέση στον τραπεζικό τομέα και υπήρξε μεγάλο πλήγμα στις πιστωτικές σχέσεις. Όταν ο Λεβύ Μοδιάνο κλήθηκε στο Παρίσι να υποβάλει τις προτάσεις του για την άρση του αδιεξόδου, με το διακανονισμό των χρεών της τράπεζας διαπιστώθηκε ότι εκτός των χρεών προς τους Αλλατίνι, όφειλε προς την Τράπεζα Ανατολής 29.000 λ.Τ. από προεξοφλήσεις 9.000 λ.Τ. και σε διάφορους άλλους πιστωτές 13.000 λ.Τ. ενώ το συνολικό ποσόν έφθανε σε 154.000 σε καταθέτες της Θεσ/νίκης, 136.000 στις Τράπεζες Αθηνών, Οθωμανική και 99.000 σε πιστωτές Εξωτερικού.

Βέβαια ο Μοδιάνο διέθετε μια ακίνητη περιουσία 50.000 λ.Τ. με 17.500 λ.Τ. συμμετοχή σε επιχειρήσεις, είχε 14.747 διαθέσιμα, απαιτήσεις από δάνεια 10.000 και 5.000 εμπόρευμα (ξυλεία). Οι διαπραγματεύσεις για την τακτοποίηση των χρεών συνεχίστηκαν για μήνες και ενώ διαφάνηκαν ευνοϊκές εξελίξεις (Μάϊος – Αύγουστος 1912), οι οποίες αναφέρονται σε εφημερίδες της εποχής (“Νέα Αλήθεια”, “Ιντεπαντάν” κ.ά.), η έκρηξη του πολέμου –το 1912– ανέστειλε τη διεύθυνση της σοβαρής αυτής υπόθεσης.

Παρά τα σημαντικά αυτά γεγονότα του 1911, η τραπεζική δραστηριότητα των εβραίων συνεχίστηκε στη Θεσσαλονίκη και αναφέρονται οι παρακάτω: **Αμάρ** (στοά Αλλατίνι), **Μοσσέρι** (Τράπεζα Ένωσις), **Μπενβενίστε**, Παλαιστίνης και τα τραπεζικά γραφεία **Λεβή & Σία** (Συγγρού 3), **Πίνχας** (Ολυμπίου Διαμαντή), **Σαλιέλ–Πίνχας** (Βενιζέλου 44), **Φρανσές & Πίνχας** (Εγνατίας 124), **Μοδιάνο & Σίδης** (Φράγκων 29), **Σαλέμ** (στοά Αλλατίνι), **Αλβερτ Μποττόν** (Εγνατίας 93), **Γιακοέλ–Σίδη** (Συγγρού 2), **Γεουδά Νατσαρί** (πλατ. Λευκού Πύργου), **Δαβί Μπουρλά** (Συγγρού 10), **Ηλία Μάτσα** (Βενιζέλου 2), **Ίντο Νατσαρί** (Εγνατίας

21), **Ι. Μπαρτζιλάϊ** (οδός Τραπέζης 4), **Λέων Βενιαμίν** (Μεγ. Αλεξάνδρου 6), **Νησίμ Μπαρουχ** (Εγνατίας 96), **Μποχώρ Γιακώβ** (Εγνατίας 92), **Ασσαέλ Μπενουζίλιο** (Φράγκων 94), **Καζέ** (οδός Καθολικών), **Μισέλ Ελί** (οδός Αιγύπτου 94), **Μεγήρ Ισαάκ** (οδός Καθολικών), **Υιοί Σαλιτέλ** (Καθολικών 6), **Μπενσουσάν** (Συγγρού 9), **Σααδί Λεβή** (Εγνατίας 120), **Σίδη Λεών & Σία** (Σόλωνος 4), **Ιωσήφ & Υιοί** (Αιγύπτου 46).

Όπως αναφέρεται το 1932–33 λειτουργούσαν οι Τράπεζες Αμάρ, Θεσσαλονίκης, Ένωσις, Μπενβενίστε και τα Τραπεζικά γραφεία Πίνχας, Σαλέμ, Μισέλ Ελί, Αρδίτη, Ιακώβ Ματαλών, Μ. Οββαδία, Αλμπέρτο Σαράνο και Σεμπτώβ Νατάν.

Θα σημειώσουμε ότι η Τράπεζα Αμάρ αποτέλεσε διαδοχή του τραπεζικού γραφείου Αβραάμ Αμάρ (Συγγρού 2), το οποίο είχε διασυνδέσεις με τον τραπεζικό Οίκο των Παρισίων Σαούλ Αμάρ. Το αρχικό κεφάλαιο ήταν δρχ. 1.200.000 με αποθεματικό 22.600.000. Το Διοικ. Συμβούλιο αποτελούνταν από τους Αβραάμ και Σαούλ Αμάρ, Ασσαέλ, Αλλαλούφ και Αμάρ.

Η Τράπεζα “Ένωσις” Α.Ε., η οποία προήλθε από τη μετεξέλιξη του τραπεζικού γραφείου Μοσσέρι, ήταν μια τοπική τράπεζα μικρού μεγέθους, διευθυνόταν από τον Αλβ. Νεχαμά και το Διοκ. Συμβούλιο αποτελείτο από τους Ιωσήφ Νεχαμά, Αλμπέρτο Ματαράσσο, Γεουδά Περαχιά και Ι. Αθανασιάδη. Στεγαζόταν στην οδό Συγγρού.

Είναι γεγονός ότι οι εβραϊκές τράπεζες έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη ζωή των μελών της εβραϊκής Κοινότητας. Μιας Κοινότητας που η πυροκαγιά του 1917 τη βάθυνε με πολλές δοκιμασίες και η οικονομική της ζωή μειώθηκε σημαντικά τόσο από τη μετανάστευση πολλών εβραίων καθώς και από τις πληθυσμιακές μεταβολές του 1922, που άρχισαν να την οδηγούν σε συρρίκνωση.

Εξ άλλου αξίζει να επισημανθεί ότι η εξαφάνιση μερικών μικρών Τραπεζών οφείλετο, κατά κύριο λόγο, σε νομοθετικές ρυθμίσεις, αλλά και στην αποκλειστική συγκέντρωση του συναλλάγματος από την Τράπεζα Ελλάδος. Η πιστωτική επέκταση των μεγάλων τραπεζών δεν άφηνε περιθώρια στις μικρές Τράπεζες, που βρίσκονταν μόλις στα όρια της νομιμότητας, να αναπτυχθούν αφού αναγκάζονταν να απευθύνονται σε πελάτες αμφιβόλου φερεγγυότητας και οι πιστώσεις τους ήταν επισφαλείς. Τελικά, η υποτίμηση της δραχμής (1928, 1932) και η μεταβολή των συναλλαγματικών πιστώσεων από το Κλήρογκ του εξωτερικού εμπόριου στέρησε κάθε δυνατότητα ύπαρξης και ανάπτυξης των μικρών τραπεζών.

P. Φρεζής

ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΜΝΗΜΗΣ ΚΑΙ ΤΙΜΗΣ

Η αναμνηστική πλάκα που τοποθέτησε ο Δήμος Ξάνθης στην καπναποθήκη (Αρχειό Θρ. Παπαστρατή).

Εκδήλωση στη μνήμη των Εβραίων της Ξάνθης

Το Σάββατο 3 και την Κυριακή 4 Μαρτίου 2001 ο Δήμος Ξάνθης διοργάνωσε, σε συνεργασία με το Κ.Ι.Σ., διήμερο εκδηλώσεων αφιερωμένων στους 550 Εβραίους της πόλης που εξοντώθηκαν στο στρατόπεδο της Τρεμπλίνκα, στη διάρκεια του Ολοκαυτώματος.

Σκοπός των εκδηλώσεων ήταν, παράλληλα, η παρουσίαση του βιβλίου του κ. Θωμά Εξάρχου, «Οι Εβραίοι στην Ξάνθη», το οποίο εξέδωσε το Πολιτιστικό και Αναπτυξιακό Κέντρο Θράκης (ΠΑΚΕΘΡΑ), με την οικονομική συμπαράσταση του Κ.Ι.Σ., της κ. Ντορίλι Ισούα και του κ. Τάσου Καραδέδου.

Η εκδήλωση του Σαββάτου έγινε στο Δημοτικό Θέατρο της πόλης με την παρουσία των τοπικών αρχών, πολλών Ξανθιωτών, καθώς και εκπροσώπων εβραϊκών οργανισμών.

Την εκδήλωση χαιρέτισαν ο πρόεδρος της Στέγης Γραμμάτων και Καλών Τεχνών κ. Ν. Αμπεριιάδης, ο

πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. κ. Μ. Κωνσταντίνης, ο πρόεδρος του Πολιτιστικού και Αναπτυξιακού Κέντρου Θράκης κ. Στ. Σκιας και ο Δήμαρχος Ξάνθης κ. Μ. Στυλιανίδης.

Οι ομιλητές, με αναφορά σε προσωπικά τους βιώματα από τις σχέσεις με τους Εβραίους, αναβίωσαν στιγμές από την προπολεμική Ξάνθη και από τη ζωή των Εβραίων

ων της πόλης, καθώς και τις δύσκολες στιγμές της Κατοχής.

Ο συγγραφέας κ. Θ. Εξάρχου αναφέρθηκε σε χαρακτηριστικά τμήματα του βιβλίου του που αναφέρονται στην ιστορία και τις δραστηριότητες της Ισραηλιτικής Κοινότητας.

Το βιβλίο παρουσίασε ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Θράκης κ. Κων. Χατζόπουλος, αναφερόμενος στη δυσκολία συλλογής των ιστορικών στοιχείων, με δεδομένη την καταστροφή των εβραϊκών αρχείων κατά την Κατοχή, αλλά και στη σημασία τους για την τεκμηρίωση της ιστορίας και τη διατήρησή της για τις επόμενες γενιές.

Την Κυριακή έγιναν τα αποκαλυπτήρια αναμνηστικής πλάκας, που αναρτήθηκε με πρωτοβουλία του Δήμου, στην καπναποθήκη της οδού Σαλαμίνας 1, όπου το 1943 κρατήθηκαν έγκλειστοι οι Εβραίοι της Ξάνθης, μετά τη σύλληψή τους από τις Βουλγαρικές Αρχές Κατοχής και πριν από τον εκτοπισμό τους στο στρατόπεδο της Τρεμπλίνκα.

Η χοροδία «Αρίων» στο Δημοτικό Θέατρο Ξάνθης κατά την τελετή.

Τιμή στον Μεναχέμ Σιμαντώβ

Πέρυσι, ο Δήμος Σερρών προχώρησε σε μία αξιόλογη και μοναδική στη χώρα μας πρωτοβουλία: Ανακήρυξε την 3η Μαρτίου εκάστου έτους ως «Ημέρα Μνήμης του Ολοκαυτώματος των Σερραίων Εβραίων», μνημονεύοντας έτσι την τραγική εκείνη ημέρα του 1943 όταν οι Βουλγαρικές Αρχές Κατοχής συνέλαβαν και εκτόπισαν τους Εβραίους της πόλης.

Φέτος, για δεύτερη χρονιά, ο Δήμος Σερρών, με τη συνεργασία του ΚΙΣ, διοργάνωσε εκδηλώσεις μνήμης το Σαββατοκύριακο 10 & 11 Μαρτίου 2001.

Οι εκδηλώσεις ξεκίνησαν το απόγευμα του Σαββάτου, στην Αίθουσα Εργατικού Κέντρου Σερρών, με χαιρετισμούς από το δήμαρχο κ. Ζήση Μιτλιάγκα και τον πρόεδρο του ΚΙΣ κ. Μ. Κωνσταντίνη. Ακολούθησε η ομιλία του ιστορικού κ. Βασ. Ριτζαλέου με θέμα: «Έγκλημα & Μνήμη: Το Ολοκαύτωμα των Σερραίων Εβραίων – Μάρτιος 1943».

Στα πλαίσια της εκδήλωσης, ο Δήμος αναγνωρίζοντας και προβάλλοντας την εβραϊκή ιστορία και τη συμβολή των Εβραίων στην πόλη, εξέδωσε τιμητικό Ψήφισμα για τον Μεναχέμ Σιμαντώβ, ο οποίος, κατά τη Βουλγαρική εισβολή το 1913, με προσωπικές ενέργειες θυσίας, έσωσε 600 Χριστιανούς συμπολίτες του.

Το σχετικό Ψήφισμα του Δημοτικού Συμβουλίου επεδόθη από το

δήμαρχο στο γιο του Αλβέρτο Σιμαντώβ, σήμερα κάτοικο Γαλλίας, ο οποίος μετέβη στις Σέρρες ειδικά για να παραλάβει την τιμητική αυτή διάκριση στη μνήμη του πατέρα του. Στον κ. Αλ. Σιμαντώβ προσφέρθηκε, επίσης, πίνακας με απεικόνιση του σπιτιού της οικογέ-

Ο Δήμαρχος Σερρών κ. Ζ. Μιτλιάγκας ομιλών κατά την εκδήλωση στο τέως εβραϊκό σχολείο.

νείάς του.

Στην εκδήλωση παρέστησαν ο Μητροπολίτης Σερρών, ο νομάρχης, ο πρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου, εκπρόσωποι τοπικών φορέων, καθώς και πρόεδροι και εκπρόσωποι εβραϊκών Κοινοτήτων από πολλές πόλεις.

Την Κυριακή το πρωί τελέστηκε, στο προαύλιο του παλαιού εβραϊκού δημοτικού σχολείου, επιμνημόσυνη δέηση στη μνήμη των Εβραίων των Σερρών που εξοντώθηκαν κατά το Ολοκαύτωμα.

Λίγα λόγια για τη δράση του Μεναχέμ Σιμαντώβ

Ο Μεναχέμ Σιμαντώβ γεννήθηκε το 1887 στις Σέρρες, όπου η οικογένειά του είχε εγκατασταθεί από τις αρχές του 19ου αιώνα. Στις αρχές του 20ού αι. η Ιταλία τον διόρισε πρόξενό της στις Σέρρες. Την αποφράδα ημέρα της 28ης Ιουνίου του 1913, με την είσοδο των Βουλγάρων στην πόλη, 600 Σερραίοι, όπως γράφει ο ιστορικός Πέτρος Πέννας, προκειμένου να γλιτώσουν τη σφαγή από τους Βουλγάρους, ζήτησαν καταφύγιο στην πατρική οικία των Σιμαντώβ όπου και στεγαζόταν το Ιταλικό Προξενείο. Το προξενικό κτίριο περικυκλώθηκε από το Βουλγαρικό στρατό. Ο Μεναχέμ Σιμαντώβ, ανεβασμένος σ' ένα παράθυρο του Προξενείου, παρακαλούσε τους στρατιώτες να χαρίσουν στους συμπολίτες του τη ζωή τους και όταν

οι παρακλήσεις του έπεσαν στο κενό, χρησιμοποίησε την ατομική του περιουσία προκειμένου να σώσει τη ζωή των συμπατριωτών του. Πέταξε στους Βουλγάρους, που ήταν έτοιμοι να πυρπολήσουν τους πολιορκούμενους στο κτίριο Σερραίου, εκατοντάδες λίρες, ενώ τα βαρύτιμα χαλιά του αρχοντικού των Σιμαντώβ, βρεγμένα, απλώθηκαν στην οροφή του κτιρίου για να αποσοβήσουν τον κίνδυνο ανάφλεξης του από τα παραπλεύρως πυρπολούμενα κτίρια.

Ο πρόεδρος του Ισραήλ στην Ελλάδα κ. Ραν Κουριέλ και ο πρόεδρος του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος κ. Μωϋσής Κωνσταντίνης με έναν από τους τιμώμενους.

Η οικογένεια Αλ. Νταβή έκρυσαν στο σπίτι τους τον Χαΐμ Μπαχάρ. Στη φωτογραφία ο κ. Αθανάσιος Νταβής με τον κ. Χ. Μπαχάρ.

Η απονομή του τίτλου του «Δικαίου των Εθνών» σε 23 Έλληνες

Η οικογένεια Στ. Ξυρουχάκη έσωσε κατά την Κατοχή την διμελή οικογένεια Αβράμ από τη Λάρισα. Στη φωτογραφία ο κ. Μανώλης Ξυρουχάκης και η κα Γιολάντα Αβράμ.

Ιστορίες απαράμιλλου θάρρους και αυταπάρανης στη διάρκεια των σκοτεινών χρόνων της ναζιστικής Κατοχής της χώρας μας ήλθαν ξανά στη μνήμη κατά την τελετή απονομής του τίτλου του «Δικαίου των Εθνών». Η εκδήλωση διοργανώθηκε από την Ισραηλινή Πρεσβεία και το ΚΙΣ.

Κατά την εκδήλωση βραβεύθηκαν 23 Έλληνες Χριστιανοί για τη βοήθεια που προσέφεραν σε συμπατριώτες τους Εβραίους προκειμένου να διαφύγουν τη σύλληψη

πό τη Θεσσαλονίκη.

– Ιωάννη Ιατρού, για τη διάσωση των οικογενειών Μπενουζίλιο, Καράσσο και του Περίνο Ελιάου, από τη Θεσσαλονίκη.

– Στυλιανό και Δαμασκηνή Ξυρουχάκη και στα παιδιά τους Μανώλη, Στρατή, Αντώνη, Μαρίκα και Αθηνά και στο σύζυγό της Αθηνάς Μανώλη Παϊτάκη, για τη διάσωση της οκταμελούς οικογένειας Αβράμ, από τη Λάρισα.

– Γιώργο και Φαίδρα Μόρφη, Λέανδρο και Καίτη Σπηλιωτοπού-

λου, και στους γονείς τους Δημήτρη και Αργυρώ Σπηλιωτοπούλου, Δημήτρη και Μαρία Αγγελοπούλου για τη διάσωση της οικογένειας Ναχμία, από την Αθήνα.

– Αλέκο και Γιαννούλα Νταβή και Παγώνα Νταβή, για τη διάσωση του Χαΐμ Μπαχάρ, από την Καβάλα.

Οι τιμητικές διακρίσεις απονεμήθηκαν από τον πρόεδρο του Ισραήλ κ. Ραν Κουριέλ και τον πρόεδρο του ΚΙΣ κ. Μωϋσή Κωνσταντίνη. Κατά τον χαιρετισμό του ο Ισραηλινός πρόεδρος τόνισε, μεταξύ άλλων, απευθυνόμενος στους βραβευθέντες: «Υπήρξατε το φως που έλαμψε μέσα στο βαθύ σκοτάδι. Η ευγενική και θαρραλέα συμπεριφορά σας μας διδάσκει ότι κανείς δεν πρέπει να αποστρέφει την κεφαλή μπροστά στο κακό. Το θάρρος και η καλοσύνη σας επαναφέρουν την πίστη μας στην ανθρωπότητα». Από την πλευρά του, ο πρόεδρος του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος κ. Μωϋσής Κωνσταντίνης υπογράμμισε: «Ενήργησαν αυθόρμητα, ενστικτωδώς, με μόνο γνώμονα τη σωτηρία του Εβραίου φίλου, συμπολίτη, γείτονα, του Εβραίου ανθρώπου. Η ευγνωμοσύνη μας είναι παντοτινή προς τους Συνέλληνες που έδωσαν με τις πράξεις τους ένα βαθύτερο περιεχόμενο στην έννοια “Ανθρώπος”».

και την εκτόπιση από τους Ναζί.

Ο τίτλος, ο οποίος συνοδεύεται από τιμητικό μετάλλιο, απονεμήθηκε στους:

– Γιώργο και Πελαγία Ξυγάλα, για τη διάσωση της Μάρθας Αμπράμ, α-

Παλαιά Εβραϊκά τυπογραφεία στην Ελλάδα

Του κ. ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Κ. ΑΠΟΣΤΟΛΑΤΟΥ
Προέδρου της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας

Η κυκλοφορία και η παρουσίαση του βιβλίου του Ραφαήλ Φρεξή “Ο Εβραϊκός Τύπος στην Ελλάδα” έδωσε την ευκαιρία να εκτιμηθεί μια άκρως ερευνητική ιστορική προσπάθεια του συγγραφέα και ένα αποτέλεσμα που θα μείνει ασφαλώς σημαντική πηγή πληροφοριών για το μέλλον.

Από τη δική μου πλευρά, κατά την παρουσίαση επεσήμανα μια σημαντική λεπτομέρεια:

Οτι ο Ραφαήλ Φρεξής καταγράφει την λειτουργία εβραϊκών τυπογραφείων στη Θεσσαλονίκη ήδη από το 1520 μ.Χ. δηλαδή μόλις 20 χρόνια από την εγκατάσταση εκεί των Εβραίων από τους διωγμούς της Ισπανίας.

Το αξιομνημόνευτο στην περίπτωση είναι ότι στον ελλαδικό χώρο και ευρύτερα στην οθωμανική επικράτεια δεν επιτρέπετο η λειτουργία των τυπογραφείων.

Μάλιστα όταν ο μεγάλος Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρης, που ανήλθε επτά φορές στον πατριαρχικό θρόνο λόγω των συνεχών παρεμβάσεων της Υψηλής Πύλης, προσπάθησε να προμηθευθεί ένα πρώτο τυπογραφείο από την Αγγλία και να το εγκαταστήσει στην Κωνσταντινούπολη, είχε ως αποτέλεσμα την επέμβαση των οθωμανικών αρχών και την καταστροφή του τυπογραφείου ενώ και ο ίδιος είχε οδυνηρό τέλος με τη δολοφονία του διά στραγγαλισμού το 1638.

Ο Ραφαήλ Φρεξής, που καταγράφει στη συνέχεια την ύπαρξη και άλλων τυπογραφείων, πάντα στη Θεσσαλονίκη (το 1554, 1555, 1568 κτλ), εξηγεί το γεγονός από την παραχώρηση ειδικών προνομίων στην Εβραϊκή Κοινότητα από τον Σουλτάνο Σουλεϊμάν τον Μεγαλοπρεπή.

Στον κυρίως ελλαδικό χώρο τυπογραφική δραστηριότητα θα παρατηρήσουμε μόλις στις αρχές του 19ου αιώνα και τούτο διαφοροποιεί κατά ολόκληρα 300 χρόνια τη δυνατότητα κυκλοφορίας βιβλίων μεταξύ των εβραίων και των χριστιανών υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Το νέο στοιχείο που προσεκόμισα κατά την παρουσίαση του βιβλίου είναι ότι αποκαλύπτεται, από νέα ντοκουμέντα, μια περιορισμένη σε χρονική διάρκεια έκδοση εβραϊκών βιβλίων στην Κεφαλονιά γύρω στα 1570.

Πράγματι, η Διδάκτωρ Ιστορίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Σταμα-

τούλα Ζαπάντη στο σχετικά πρόσφατο βιβλίο της “Κεφαλονιά 1500–1571. Η συγκρότηση της κοινωνίας του νησιού” (University Studio Press–Θεσσαλονίκη 1999) αποκαλύπτει το σημαντικό αυτό ιστορικό γεγονός.

Η συγγραφέας αναφέρεται (σελ. 208) στην εγκατεστημένη εκλεκτή οικογένεια Fasiol κατά το 1555. Πρόκειται, όπως γράφει, για την οικογένεια που είχε για χρόνια προνομιακά τη Γραμματεία της Διοίκησης (Cancellaria di Reggimento).

Συγκρούστηκε με τον Προβλεπτή Marcantonio Giustinian το 1570 με αντικείμενο την εμπορία από τα τελευταία εβραϊκά βιβλία!

Στη σελ. 273 η κ. Ζαπάντη αναφέρεται στην παράνομη λειτουργία τυπογραφείου στο Κάστρο (πρόκειται για το Κάστρο του Αγ. Γεωργίου, πρωτεύουσα τότε της Κεφαλονιάς), το οποίο εγκατέστησε με την παρουσία ενός γερμανού τυπογράφου και δύο ιταλών βιβλιοδετών στο Διοικητήριο ο Προβλεπτής Marcantonio Giustinian (1569–1571) για την εκτύπωση και έκδοση απαγορευμένων εβραϊκών βιβλίων.

Η ιστορικός κ. Ζαπάντη προσθέτει (σελ. 276 του βιβλίου) ότι κάποιος Νικολός Δισεμένος είναι κάτοχος κορβέττας (την άνοιξη του 1570). Αυτός σημειώνεται ως διαπραγματευόμενος με τον Προβλεπτή Marcantonio Giustinian τη μεταφορά απαγορευμένων εβραϊκών βιβλίων από την Κεφαλονιά στην Ανατολή.

Φαίνεται όμως, όπως γράφει, ότι ματαιώθηκε η μεταφορά αυτού του απαγορευμένου από την Βενετία εμπορεύματος, αφού έγινε σχετική καταγγελία στην Ιερά Εξέταση.

Για τις σημαντικές αυτές πληροφορίες που αφορούν στην ύπαρξη εβραϊκών εκδόσεων πέραν εκείνων της Θεσσαλονίκης, η κ. Ζαπάντη παραπέμπει στην εργασία του John Zoratini “Contro Ebrei” (σελ. 141, Έκδοση Firenze 1982).

Επιπρόσθετα αναφέρει το βιβλίο του P. Grendler: “Libri ebraici”: Καταστροφή Εβραϊκών βιβλίων στη Βενετία το 1568 αλλά παραπέμπεται ακόμα και στον Γ. Πλουμύδη “Αιτήματα και πραγματικότητες των Ελλήνων της Βενετοκρατίας” (1554–1600), Έκδοση Ιωάννινα 1985.

Η προσθήκη των πληροφοριών αυτών θα προκαλέσει ασφαλώς και νέο ενδιαφέρον ερευνητών για την εβραϊκή παρουσία στην Ελλάδα.

Σε αυτούς που δεν έζησαν αν και έζησαν, σε αυτούς που ζουν αν και δεν ζουν

Του κ. ΣΟΛΩΝΟΣ ΣΟΛΟΜΩΝΤΑ

ΕΠΑΙΝΟΣ ΤΟΥ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΥ ΔΙΗΓΗΜΑΤΟΣ ΕΡΑ - ΚΙΣ

*“Και θέλεις κάμει λυχνίαν
εκ χρυσίου καθαρού σφυρήλατον
θέλεις κάμει την λυχνίαν”*

(Εξοδος, 25:31)

Στο 151 τα 7 κεριά έλεγαν πως είναι ώρα να πηγαίνουμε. Μήνες τώρα τα σκάλιζε ο γλύπτης, υπολόγιζε με πάσα ακρίβεια πόσα εκατοστά πάνω από το έδαφος πρέπει να στέκονται για να τα χτυπά αδιάλειπτα ο ήλιος, να τα χρυσώνει, να πυρώνει παράλληλα και τις συνειδήσεις μας, να μας θυμίζει πόσο λάθος ζήσαμε και πως πρέπει ξαφνικά να αλλάξουμε για να λυτρωθούμε.

Η ιδέα πάντως του καλλιτέχνη μας μόνο ξαφνικά δεν του είχε έρθει. Καιρό την κυφορούσε, μα σαν δεν μπορούσε εύκολα να της δώσει σάρκα και οστά, φοβόταν μήπως τελικά η όλη υπόθεση επρόκειτο για ανεμογκάστρι. Όντας μισοπεπεισμένος για δαύτο, ήταν μια μέρα όπως όλες όταν ξύπνησε, κατευθύνθηκε απρόθυμα προς το μπάνιο να πλυθεί, ντύθηκε και σκέφτηκε, όπως έκανε πάντα, αλλά τότε ξαφνικά κάτι του κόλλησε στο κεφάλι και άρχισε να τον στριφογυρνά, σαν μια μέλισσα που ο βόμβος της δεν τον άφηνε σε χλωρό κλαρί. Προβληματίστηκε, στοχάστηκε ξανά το πρόβλημα. Στο τέλος παραδόθηκε. Ξέσπασε σε επιφωνήματα χαράς. Η ιδέα είχε πια γεννηθεί. Παραχρήμα, ο καλλιτέχνης μας έσπευσε να την ονομάσει “μοναδική”, “εξαιρετική”, “σημαντική”. Με τα πολλά, ντυμένος καθώς ήταν, άρπαξε τα τσιγάρα του και τον αναπήρα από την εταζέρα και σε λίγο η εν λόγω ιδέα είχε πια διαδοθεί. Απλώθηκε σα φήμη στην αρχή. “Λες να ισχύει;” “Μπορεί ναι, μπορεί και όχι”. Καθώς κυλούσαν οι ώρες, απέκτησε πιο στερεά υπό-

σταση. Υπεύθυνα χείλη άρχισαν να την αναφέρουν. Ο πρόεδρος ξετρελάθηκε. Υποσχέθηκε πλήρη υλική και ηθική συμπαράσταση. Ήταν κάτι που ήθελε από καιρό να κάνει, που έπρεπε από παλιά να γίνει, αλλά όλο αναβαλλόταν, γιατί άλλη χάρη παίρνει η εκτέλεση του έργου σαν γίνεται από συγκεκριμένα πρόσωπα.

Ο καλλιτέχνης μας θα μπορούσε κάλλιστα να χαρακτηριστεί ένα τέτοιο συγκεκριμένο πρόσωπο. Όχι, δεν ήταν ωραίος, ούτε από αυτούς που συχνάζουν στις κοσμικές εκδηλώσεις για να βρίσκονται πάντα μέσα στην επικαιρότητα. Απεναντίας, εκείνος ήταν απλώς ένας απλός καλλιτέχνης, άνθρωπος δηλαδή με ευαισθησίες. Γύρω στα εβδομήντα, με σγουρά άσπρα μαλλιά βαμμένα που και που με μαύρη μπογιά, δήλωνε γνήσιος επαναστάτης, ενάντια ακόμα και στο χρόνο. Απεχθανόταν κάθε μορφή τυραννίας που είχε την ατυχία να συναντήσει στη ζωή του, από τη ναζιστική Κατοχή ως τη χούντα των συνταγματαρχών, την πρώτη, μάλιστα, δεν ηδύνατο επ’ ουδενί λόγω να τη συγχωρήσει· Θεός δεν ήταν. Την οικογένειά του την είχαν τουφεκίσει τα Ες-Ες.

Η Εβραία γειτόνισσα είχε πάει, κλαψουρίζοντας στη μάνα του για να τους κρύψουν κάπου. Ήξερε ότι η μαμά είχε ένα σπίτι σε ένα χωριό, στα κορφοβούνια. Της το είχε ξεφουρνίσει η ίδια μια μέρα που ψέναν τον καφέ.

– Για τα παιδιά μου Τασία, για τα παιδιά μου, της

*Σε αυτούς
που δεν έζησαν
αν και έζησαν,
σε αυτούς
που ζουν
αν και δεν ζουν*

είπε. Είχε πράγματι δυο παιδιά, ξανά, σωστά αγγελούδια.

– Μα αν το μάθουν οι Γερμανοί είμαστε χαμένοι από χέρι. Και έχω και εγώ παιδιά, προσπάθησε να αντιτείνει η μάνα του, παλεύοντας να νικήσει το φόβο που φώλιαζε μέσα της.

– Για τα παιδιά μου Τασία, να χαρείς. Σε εκλιπαρώ. Μόνο για τα παιδιά μου καν’ το, επανέλαβε η Εβραία.

Ράγισε η καρδιά της μάνας του. Από μικρή της λέγαν να αγαπάει το συνάνθρωπο και στην προσευχή της, της είχαν επιστήσει την προσοχή πάντα να σκέφτεται τους άλλους. Εξάλλου, ο ίδιος ο Ιησούς ήταν που δίδασκε ο έχων δύο χιτώνας να δίδει τον έναν. Και αυτό, ως ευσεβής Χριστιανή, η Τασία, το υπηρετούσε στο ακέραιο. Μια ζωή έδινε, το σπίτι της πάντα ανοιχτό. Δε θα έκανε τώρα πίσω.

Σαν έπεσε η νύχτα οργανώθηκε η επιχείρηση. Ειδοποιήθηκε και ο αδελφός της Τασσώς και συνωμοτικά οι Εβραίοι οδηγήθηκαν στο υποστατικό και από εκεί στο σπίτι της οικογένειάς. “Όχι, θα τους βρουν εδώ” εξενίστη ο παππούς του καλλιτέχνη μας, γέρος ενενήντα τόσο χρονών, που είχε ξεμείνει εκεί πάνω στον καθαρό αέρα και δεν έλεγε να αποδημήσει εις Κύριον. “Στο στάβλο, στο στάβλο να τους πάτε”. Λάχα–λάχα ανθρώπινες φιγούρες διέκοψαν με το πέρασμά τους το μυστικό τραγούδι της φύσης. Στον ουρανό, τα αστέρια, χρυσοκέντητα κουμπιά στο φόρεμα της νύχτας, τρεμόσβηναν, ανταποκρινόμενα ντροπαλά στο ερωτικό κάλεσμα του διπλανού πλανήτη, ενώ άλλα –πιο ζωηρά– παίζαν, σχηματίζοντας περίεργα σχήματα. Ξάφνου ένα έπεσε, μπορεί και να αυτοκτόνησε. Η Εβραία το είδε και κάπως αναθάρρησε. Το πήρε για καλό οϊωνό “Να κάνουμε μια ευχή”, είπε στο σύζυγό της που προπορευόταν. Εκείνος δεν της απήντησε. Ούτε καν γύρισε να την κοιτάξει, παρά συνέχισε να περπατά αμίλητος.

Στο στάβλο δεν άργησαν να φτάσουν. Σαν άνοιξαν οι πόρτες τα ζακοιμόντουσαν. Οι Εβραίοι βολεύτη-

καν σε μια ζεστή γωνιά, πάνω σε κάτι άχυρα. Καλού κακού όμως, η Τασία τους έφερε την επομένη και δυο–τρεις κουβέρτες για να μην ξεπαγιάζουν. Το ήξερε πως ίσως δεν έφταναν για όλους, μα περισσότερες δυσκολευόταν να ’βρει. Και έτσι όμως, έστω μόνο για τα παιδιά, να μην κρύωνε η κοιλίτσα τους, κάτι ήταν και αυτό. Για ένα μήνα περίπου οι Εβραίοι έκαναν εκείνον το στάβλο σπίτι τους. Τα ζα έβγαιναν το πρωί και γυρνούσαν αργά το απόγευμα. Ο αδελφός της Τασίας ή άλλοι συγγενείς τους πήγαιναν φαί και νερό, ενώ ο παππούς, αν και πάσχων από χρόνια βαρηκοΐα, φρόντιζε να κρατάει τα αυτιά του ανοιχτά στο καφενείο που σύχναζε, σχετικά με μια ενδεχόμενη εξόρμηση του κατακτητή.

Του Αγιαννιού ανέβηκε όλη η οικογένεια στο χωριό. Γιόρταζε ο μπαμπάς και καήκε το πελεκούδι. Ο παππούς έκανε πρόποση να είναι και του χρόνου έτσι μαζί και ύστερα κατέβασε μονοκοπανιά το κρασί. Το πρωί τους βρήκε βαθιά νυχτωμένους. Έτσι στον ύπνο τους πιάσαν και τα Ες–Ες. Καμιά αμφιβολία πως ήταν μιλημένη δουλειά.

– Πού είναι οι Εβραίοι; Που τους κρύβετε γουρούνια;

Η Τασία, μισόγυμνη, έριξε μια ρόμπα πάνω της. Αλαφιασμένη, μισοκοιμισμένη ακόμα, ένιωσε κρύος ιδρώτας να τη λούζει.

– Τι λέτε; Δεν έχουμε ιδέα, ανέλαβε να ξεμπλέξει την κατάσταση ο αδελφός.

Ο Ες–Ες του έδωσε μια γερή σπρωξιά και το βλοσυρό του βλέμμα τον έστειλε στην κόλαση.

Στο στάβλο το απόσπασμα δεν άργησε να φτάσει. Οι Εβραίοι κούρνιαζαν σα σπουργιτάκια σε μια γωνιά, ο ένας πάνω στον άλλον, αγκαλιασμένοι, για να μην κρυώνουν πολύ. Ρώτησε τότε πού είναι ο στάβλος και έτσι βρήκαν και το θάνατο αγκαλιασμένοι. Οι Χριστιανοί αδελφοί τους, τους ακολούθησαν. Λίγο πριν έρθει η ώρα της, η Τασία ξέσπασε σε λυγμούς και κίνησε προς τη μεριά του Γερμαναρά:

– Αφήστε με να ζήσω σας παρακαλώ! Για το παιδί μου! Το παιδί μου! μα μια σφαίρα τη βρήκε στο στήθος και αυτό ήταν όλο.

Το παιδί της, ο καλλιτέχνης μας, ήταν ο μόνος που είχε σωθεί.

Εκείνο το πρωί είχε ξυπνήσει σχετικά νωρίς και καθώς έπληττε να κοιτάζει το ταβάνι και να ακούει τους άλλους να ροχαλίζουν, ντύθηκε και τράβηξε προς το δάσος. Σα γύρισε το μεσημέρι, έμαθε τα μαντάτα από τη μπάμπω. Έκλαψε, έκλαψε πολύ. Ήταν άδικο.

Από τότε συχνά πυκνά μελαγχολούσε. Έπιανε ένα περίεργο, απλανές βλέμμα, οι κόρες των ματιών του διαλύονταν σαν να μην έβλεπε τίποτα, και χανόταν. Κάποιες νύχτες μάλιστα, που σφύριζε ο αέρας και έδερνε η βροχή τους κάμπους, ψιλοφοβόταν, μεγάλος άντρας πια, καθόλου βυζαντινικό, και ήρχετο να είχε πεθάνει και αυτός εκείνο το πρωί, για να μην είναι μόνος, να έχει κάποιο στήριγμα, έστω και σε έναν άλλο κόσμο. Πίστευε πολύ στον άλλο κόσμο. Άρχισε να διαβάζει και τις πλατωνικές θεωρίες πως σε αυτόν τον κόσμο βλέπουμε μόνο τα είδωλα των πραγματικών εννοιών και τότε την αλήθεια. Αυτό τον συγκινούσε ιδιαίτερα και του έδινε κουράγιο.

Τους φίλους του από τα παλιά, τους είχε επίσης χάσει. Οι περισσότεροι ήταν Εβραίοι, για αυτό. Ο Ιτσακ, ο Αβραμίκος, ο Νταβίς και από κορίτσια η Ρασέλ, η Σάρα, η Άννα. Η τελευταία μάλιστα (έπρεπε να το ομολογήσει πια, δεν είχε νόημα να το κρατά κρυφό) είχε αγγίξει κάποιες ευαίσθητες χορδές του. Όμορφη, μικροκαμωμένη, με τις πλούσιες μπούκλες της να χύνονται ανάστατοι καταρράχτες στους ώμους, με τα μπιρμπιλωτά μαύρα ματάκια της, κάρβουνα αναμμένα, να σε κοιτούν όλο νάζι, χάρη και απορία για το τι μπορεί να σκέφτεται σαν τη θωρείς. Εσύ να θες να φωνάζεις “Te quiero, te quiero requeñita” και όμως να μη σου βγαίνει. Ω, ναι, ήταν μια κού-

κλα! Ο καλλιτέχνης μας που και που την αποκαλούσε “μαριονέτα”, γιατί του φαινόταν παραμυθένια, σωστό πιπιμελό, όμως σα βρισκόταν ανάμεσα σε άλλους το απέφευγε, για να μην τον πάρουν πρέφα και αρχίσουν τις ερωτήσεις. Μια μέρα την πέτυχε τυχαία στο δρόμο.

– Καλημέρα, της είπε ελαφρώς κοκκινίζοντας. Εκείνη δεν πήγε πίσω, τόσο στο χαιρετισμό όσο και στο κοκκίνισμα. Καπάκι ήρθε η δεύτερη ερώτηση:

– Τι κάνεις;

– Καλά.

– Καιρό είχαμε να σε δούμε...

– Μα μόλις προχθές ειδοθήκαμε.

— Οουου... το προχθές είναι πολύς καιρός... Μια που μιλάμε για καιρό, ωραίο καιρό κάνει σήμερα, προσπάθησε κομπάζει να αλλάξει το θέμα ο καλλιτέχνης.

– Που καιρός για όνειρα...

Αφοπλιστική η απάντηση. Ύστερα από αυτό, θαρρείς πως τελείωσαν όλα, ένα βιαστικό “γεια, τα ξαναλέμε” και το κάθε πράγμα απεκδύθη ξαφνικά των μαγικών διαστάσεων που ο Έρωσ του είχε προσδώσει. Εκείνο το βράδυ ήταν ματωμένο. Σαν ο ύπνος πήρε μαζί του το λαβωμένο νέο μας, αυτός την ονειρεύτηκε. Δυο-τρεις νύχτες κουντούρντισε μαζί της. Έπειτα, κατάφερε κάπως να σταθεί καλύτερα στα πόδια του. Δεν το χάρηκε, αλλά ένιωσε περήφανος για τον εαυτό του. Με τον καιρό του σίγασε και η κάψα. Ίσως ήταν καλύτερα έτσι. Εξάλλου, ποτέ δε θα μπορούσε να συμβεί κάτι ανάμεσά τους. Η Άννα ήταν Εβραία και αυτός Χριστιανός.

Ακόμα και έτσι όμως τα πράγματα μεταξύ τους, συνέχισαν να συναντιούνται στους δρόμους μαζί με όλη την τσακαλοπαρέα και οι φωνές τους σήκωναν τη γειτονιά. Έπαιζαν ώρες ατέλειωτες και όταν κουράζονταν από το πολύ πέρα-δώθε και το σορολόπι, έπαιρναν ύφος στοχαστικό, σοβάρευαν και βουτηγμένοι στην παιδική τους αφέλεια, έκαναν σχέδια

*Σε αυτούς
που δεν έζησαν
αν και έζησαν,
σε αυτούς
που ζουν
αν και δεν ζουν*

*Σε αυτούς
που δεν έζησαν
αν και έζησαν,
σε αυτούς
που ζουν
αν και δεν ζουν*

για το μέλλον. Ο Ισχάκ ήθελε να πάρει ένα ποδήλατο, ο Αβραμίκος να γίνει μεγαλέμπορας παιχνιδιών, ο Νταβίς, ο αισθηματίας της παρέας, να τουμπάρει την Εστρούλα. Τον είχε συνεπάρει μάλιστα τόσο πολύ αυτή η σκέψη, που δεν μπορούσε να αποδώσει αρκετά και στα μαθήματα του σχολείου. Δεν ήταν λίγες οι φορές που η μάμα του πρόβαλλε στο κατώφλι με τη σκουπά στο χέρι, έτοιμη να του τις βρέξει. Το μπαμπά του ποτέ δεν τον είδαμε. Λέγαν πως είχε μεταναστεύσει στην Παλαιστίνη για να βοηθήσει στην ίδρυση του εβραϊκού κράτους, και έτσι, καμιά φορά, ορισμένα παιδιά –θες από κακία, θες από αγαθοσύνη– πετούσαν στο Νταβί πως δεν έχει ανάγκη και ότι αν γινόταν κάτι, θα ήταν ο πρώτος που θα έφευγε στη Μέση Ανατολή. Ο Νταβίς ποτέ δεν επιβεβαίωνε αυτά τα λόγια, μόνο χαμήλωνε τα μάτια και προσπαθούσε να αλλάξει κουβέντα. Φαίνεται κάτι ήξερε παραπάνω, γιατί τελικά κατέληξε στο Άουσβιτς. Τον παίδεψαν πολύ. Δεν άντεξε. Έπεσε στα ηλεκτροφόρα καλώδια του στρατοπέδου. Λυτρώθηκε. Αυτό, ο καλλιτέχνης μας το έμαθε από το Λεβή, ένας και αυτός εκ των παλιών γνωριμιών. Είχαν να ανταμώσουν από εκείνη την περίεργη ημέρα που μια αναμπουμπούλα σκόρπισε στον αέρα. Άδειαζε το γκέτο. “Τους παίρνουν τους Εβραίους. Τους μαζεύουν” και στο άκουσμα αυτής της είδησης κόλλησε η μουτσούνα του καλλιτέχνη μας στο παράθυρο για του λόγου το αληθές. Παιδιά που έκλαιγαν, γυναίκες που τα είχαν χαμένα, άντρες που πίσω από το φαινομενικά ψύχραιμο προσώπιό τους, εκλιπαρούσαν το Μεγαλοδύναμο να τους ελεήσει, και σε όλα αυτά κοινό στοιχείο το κίτρινο άστρο στο πέτο. Τα Ες–Ες να εκτελούν εν ψυχρώ όποιον δεν συμμορφωνόταν με τις άναρθρες κραυγές τους, ω, συμφορά, αυτό ήταν, έφευγαν οι Εβραίοι! Καλό ταξίδι και στο επανιδείν! Δυστυχώς, η ευχή δεν έπιασε για όλους.

Με το λοιπόν, το Λεβή το συνάντησε ο καλλιτέχνης στην αγορά Μοδιάνο.

– Τί γίνεται, ρε Λεβή;

– Μένιο! Δεν το πιστεύω, εσύ είσαι;

Σπασμένος βέβαια ο Λεβής. Τσιγαρίδας. Υπέστη πειράματα στείρωσης στο στρατόπεδο. Θάυμα ήταν που επέζησε. Τα νέα για τους άλλους ήταν απογοητευτικά. Πάει και ο Ισχάκ, πάει και ο Αβραμίκος, πάει και η Ρασέλ, πάει και η Άννα. Μόλις φτάσαν στο στρατόπεδο, οδηγήθηκαν κατευθείαν στα κρεματόρια μαζί με τις μανάδες τους. Μόνο η Σάρα είχε επιζήσει από την όλη φρικαλεότητα, αλλά οι εφιάλτες είχαν γίνει μόνιμοι θαμώνες στον ύπνο της. Υπέφερε στον ξύπνιο, υπέφερε και στα κοιμηστά της η γυναίκα. Τελικά, τα νεύρα της δεν άντεξαν. Κλείστηκε σε άσυλο φρενοβλαβών και εκεί με τον καιρό έσβησε.

Αυτό το “έσβησε” οφείλουμε να παραδεχτούμε πως ήταν η λέξη–κλειδί για να γεννηθεί του καλλιτέχνη μας η ιδέα εκείνο το πρωί. Γιατί όλα στη ζωή είναι σχετικά, σήμερα είμαστε, αύριο όχι, και αν είχαν σβήσει φίλοι και συγγενείς, ε, τι μ’ αυτό; Αυτός θα τους άναβε ένα κερί και το φως που θα απλωνόταν, θα έπαιρνε μύριες μορφές, σαν το γέρο–Πρωτέα για να καταλήξει στις μορφές τους. Επί το σαφέστερον· θα τους σάλιζε ένα κερί.

Κατ’ αρχήν ενθουσιάστηκε με το όλο εγχείρημα, όμως μια δεύτερη προσέγγιση του θέματος, τον έκανε να τα χάσει λίγο και να απογοητευτεί. Εντάξει, ένα κερί δείχνει πως πρέπει να θυμόμαστε κάτι, αλλά τι; αυτό ήταν το ζήτημα. Και αν αυτός, ο δημιουργός, δεν αποτύπωνε το τι, τότε τι ήταν; Επεικέστατα, ένας αποτυχημένος. Όχι, όχι, έπρεπε να βρει ένα σύμβολο πέρα για πέρα Εβραϊκό ούτε όμως πάρα πολύ ώστε να αποτελέσει στόχο αντισημιτικών ενεργειών. Για το λόγο αυτό απέριψε το άστρο του Δαβίδ ασυζητητί. Η ιδέα της Βίβλου φάνηκε να τον σαγηνεύει. Από την άλλη, στην απεικόνιση θα παρουσιαζόταν ως ένα απλό βιβλίο, πράγμα που δεν ήταν. Με κανέναν τρόπο ο καλλιτέχνης δεν ήθελε να διαστρεβλώσει την πραγματικότητα. Αυτές ήταν ναζιστικές μέθοδοι. Σκεφτόμενος τη Βίβλο, το μυαλό του άρχι-

σε να ταξιδεύει στους Πατριάρχες και από εκεί γραμμικά στον Ιωσήφ και στο Μουσή. Τότε ήταν που του ήρθε κατά νου το χωρίο όπου ο Θεός διατάζει τους Εβραίους να φτιάξουν μια επτάφωτη λυχνία. Τα μάτια του τίναξαν σπίθες. Έδωσε με το κερί το σύμβολο του Εβραϊσμού. Διαχρονικό μάλιστα. Από την αφίδα του Τίτου μέχρι έξω από την Κνέσετ. Και έτσι, η πρόθεση εξήντα ετών έγινε μνημείο.

Όλα συμφωνήθηκαν εξ αρχής, ο τόπος, ο χρόνος ακόμα και η αμοιβή, που ο καλλιτέχνης, συνεπής στο δόγμα “τέχνη για την τέχνη” γκρίνιαζε μέχρι να πιεστεί να την παραλάβει, έστω και συμβολικά.

Τόπος το 151. Γεμάτο Εβραίους προπολεμικά, εκεί όπου το νοσοκομείο Χιρς ξεπροβάλλει επιβλητικά για να επουλώσει τις πληγές ενός ολόκληρου λαού.

Χρόνος η δεκάτη πέμπτη Μαΐου. Και ήταν ήδη αρχές Φλεβάρη. Και δεδομένου ότι αυτές οι δουλειές δεν είναι ποτέ προβλέψιμες, ο καλλιτέχνης μας έπρεπε να βιαστεί. Είχε γεμίσει το ημερολόγιο στον τοίχο όλο υπογραμμίσεις, μουντζούρες και τα συναφή, ό,τι απαιτείται για να μην πέσει έξω. Μάλιστα, για περισσότερη σιγουριά, είχε θέσει ως στόχο να το τελειώνει λίγες μέρες πιο μπροστά απ’ ότι κανονικά έπρεπε, μέσα του όμως, επειδή σπάνια του έβγαιναν οι προθεσμίες, δεν πίστευε ότι τούτη η φορά θα συνιστούσε την εξαίρεση.

Από την πρώτη στιγμή το πήρε στα ζεστά. Έχοντας πια σχηματίσει στο μυαλό του σε αδρές γραμμές τι φιλοδοξούσε να απεικονίσει, προχωρούσε γοργά, παθιάρικα, ερωτικά στη δημιουργία του.

– Τώρα δουλεύω!

– Μένιο, το τηλέφωνο! Μένιο, ψώνισες πατάτες;

– Τώρα δουλεύω! επαναλαμβανόταν σταθερά η επωδός και σαν ηρωίδα αρχαίου δράματος, εισέβαλλε στο δωμάτιο, έξαλλη από τη συμπεριφορά του προκομμένου της η κυρά–Ελπινίκη και απειλούσε να αυτοκτονή–

σει. Αρκετά νεώτερή του, αλλά δείχνοντας μεγαλύτερη, με κάτι ματάκια να χάνονται κάτω από ένα μυωπικό σκελετό και με το πρόσωπο ίδια μπάλα ποδοσφαίρου, είχε πάντα έτοιμη την καλή κουβέντα:

– Αχαΐρευτε, όλη την ώρα να βιάρας το καρφί. Βάρα και τίποτα άλλο αν έχεις τα κότσια. Που με έχεις ξεχάσει.

Ο καλλιτέχνης μας όντως την είχε ξεχάσει ή τουλάχιστον προσπαθούσε. Σαν την άκουγε να παραληρεί, έσφιγγε τη σμίλη για να μην την κοπανήσει στην κεφάλια της και με το βλέμμα στυλωμένο στο έργο του, της έκανε νεύμα να αποχωρήσει. Και εκείνη, που ποτέ γενικά δεν τον κατάλαβε, όμως περιέργως αποχωρούσε. Σαράντα χρόνια παντρεμένοι, δεν του πήγαινε η καρδιά να τη χωρίσει. Και το λάθος παρέμενε λάθος.

Για να αποφύγει το μιρμίρισμα της άρχισε να κλειδώνει την πόρτα. Μια φορά όμως αποκοιμήθηκε και τους κοφοχώλιασε όλους. Έκτοτε, δεν τόλμησε να ματακλειδώσει. Δούλευε με την πόρτα ορθάνοιχτη, πάντα όμως με την ίδια αφοσίωση. Διόρθωνε συνεχώς το έργο του, το περιεργαζόταν από όλες τις γωνίες σε όλες του τις γωνίες. Άλλοτε ήθελε να χυμήξει σα μανιασμένο θεογίό να το διαλύσει και να το φτιάξει από την αρχή· άλλοτε να το αγκαλιάσει σα στοργικός πατέρας. Και όσο περνούσαν οι μέρες τόσο συχνότερα συνέβαινε το δεύτερο.

Την παραμονή των εγκαινίων ρίγη συγκίνησης και περηφάνειας τον διαπέρασαν. Σαν ένας μικρός χειρουργός που είχε αποπερατώσει επιτυχώς μια πολύ λεπτή επέμβαση στον εγκέφαλο ενός ολόκληρου λαού και με το ύφος του δικαιωμένου, έβαλε να πει λίγο ούισκι.

– Μένιο, έχεις το έλκος σου! βιάστηκε να τον επιπλήξει η κυρά–Ελπινίκη, μα ποσώς της έδωσε σημασία.

Εκείνη τη νύχτα δεν κοιμήθηκε από την υπερένταση. Το εξομολογήθηκε στη μητέρα μου, που τον ήξερε

*Σε αυτούς που δεν έζησαν
αν και έζησαν,
σε αυτούς που ζουν
αν και δεν ζουν*

*Σε αυτούς
που δεν έζησαν
αν και έζησαν,
σε αυτούς
που ζουν
αν και δεν ζουν*

προσωπικά και έσπευσε να του δώσει συγχαρητήρια. Τω όντι, φαινόταν λίγο σατισμένος κάτω από το μπλε κοστούμι του, χωμένος ανάμεσα στους επισήμους, με την κυρα-Ελληνίκη πάντα ένα βήμα πιο μπροστά από δαύτον.

Όλα αυτά δεν θα τα έβλεπα αν δε σκαρφάωνα σε ένα δέντρο. Ο αδελφός μου έγινε κάτασπρο πανί από το φόβο του μην πέσω και γίνει καμιά καζούρα. Μου έγνεψε να κατέβω.

– Κάτσε εσύ να βλέπεις πισινούς, του αποκριθήκα και έστρεψα το βλέμμα μου προς την πλευρά των επισήμων, ένας σωστός χαμός.

– Ε, να ο Υπουργός των Εξωτερικών όπως τον βλέπουμε στην τηλεόραση, φώναξα στον αδελφό μου, αλλά αμφιβάλλω αν αντίκρουσε τίποτα.

– Και ο Υπουργός Παιδείας και ο Υπουργός Εργασίας!

Παραδίπλα, κάποιοι ραβίνοι με τις χαρακτηριστικές μαύρες καπαρντίνες και τα ομοιόχρωμα καπέλα συζητούσαν ζωηρά, ενώ καθισμένος, περιμένε υπομονετικά την έναρξη της τελετής ένας σεβάσμιος ιερωμένος. Στ' αντικριστά τους, το μνημείο, σκεπασμένο με τη γαλανόλευκη, στεκόταν επιβλητικό, σαν νύφη κάτω από το πέπλο της που περιμένει αγωνιωδώς να της το σηκώσει ο αγαπημένος της, αυτός ο τόπος, για να δει που θα στεριώνει εις τον αιώνα τον άπαντα. Και από τα δεξιά των επισήμων, πλήθος κόσμου να περιμένει τη μεγάλη στιγμή.

Ξάφνου, τα πηγαδάκια και οι χειρα-

ψίες σταμάτησαν. Η μπάντα άρχισε να παιανίζει εμβατήρια. Μια μαύρη λιμουζίνα σταμάτησε μπροστά από τους παρευρισκομένους και από μέσα της κατέβηκε ο ίδιος ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Κατευθύνθηκε προς τους άλλους επισήμους. Ξανά χαιρετούρες. Πιο στεγνές όμως αυτή τη φορά, πιο τυπικές.

Μετά από πέντε-δέκα λεπτά σήμανε η έναρξη της τελετής. Σαν τέλειωσαν οι ομιλίες και οι επιμνημόσυνες δεήσεις, ο Πρόεδρος στάθηκε μπροστά από το μνημείο. Όλα τα βλέματα καρφώθηκαν πάνω του. Μονομιάς τράβηξε τη γαλανόλευκη, το μνημείο πρωτοείδε το φως του ήλιου, τύφλωσε η λάμψη του αυτών που δεν έβλεπαν ως τότε την πραγματικότητα.

Ένα σούσουρο απλώθηκε στο 151, σαν εκείνη την ημέρα του μεγάλου ξεριζωμού. Μόνο που τώρα τα πράγματα ήταν αλλιώς, πιο μπερδεμένα και πολύπλοκα, που στρέφοντας τη ματιά μου από στόμα σε στόμα, έτσι ανάκωτα με τα πρώτα σχόλια για το μνημείο, σαν να άκουσα: “Έρχονται οι Εβραίοι, έρχονται” και η περιοχή να γέμισε από τους παλιούς κατοίκους της, λαδίνο και προσευχές. Ωσάν σε καλοπαιγμένη θεατρική παράσταση, να συνάντησε η γιαγιά μου τη μαντάμ Ζερμαίν, ο Μωύς το Γιουσούα, ο Μπένι την Αλέγρα, ο Λεβί του Ισχάκ, τον Αβραμίκο, το Νταβί, η στιγμή την ιστορία, εγώ την απορία και ο καλλιτέχνης μας την Άννα, τη μεγάλη του αγάπη.

Η φυσιγνωμία του Εβραίου στη Νεώτερη Ελληνική Λογοτεχνία

Το 1990 το περιοδικό μας «Χρονικά», που εκδίδεται επί είκοσι τρία χρόνια, κυκλοφόρησε ειδικό τόμο με θέμα «Η φυσιγνωμία του Εβραίου στη Νεώτερη Ελληνική Λογοτεχνία».

Στον τόμο αυτόν περιελήφθησαν όσα κείμενα (πεζά και ποιητικά) για τους Έλληνες Εβραίους μπορέσαμε να συλλέξουμε τότε. Με τον καιρό ήλθαν σε γνώση μας κι άλλα σχετικά κείμενα, ενώ - παράλληλα - η δημοσίευση αυτή έδωσε την ευκαιρία σε μελετητές της λογοτεχνίας να κυκλοφορήσουν ειδικές μελέτες για το θέμα (Εβραϊός, ρατσισμός, Κατοχή, Ολοκαύτωμα κ.λπ.).

Επειδή προτιθέμεθα να εξετάσουμε τη δυνατότητα επανέκδοσης συμπληρωμένου του τόμου αυτού, παρακαλούμε όσους έχουν δημοσιευμένα κείμενα για τους Έλληνες Εβραίους όπως μας αποστείλουν (στη διεύθυνση Βουλής 36, 105 57 Αθήνα) ένα αντίτυπο του σχετικού δημοσιεύματος (στο πρωτότυπο ή σε φωτοτυπία). Σε κάθε περίπτωση παρακαλούμε να σημειώνεται ο πλήρης τίτλος του βιβλίου ή του περιοδικού που έγινε η δημοσίευση, το έτος έκδοσης, ο εκδότης, οι αριθμοί των σελίδων στις οποίες έχει καταχωρηθεί το δημοσίευμα, καθώς κι ένα σύντομο βιογραφικό (μέγεθος μιας παραγράφου) του συγγραφέως.

Βιβλίο

ΓΙΑΝΝΗ Α. ΦΙΛΗ:

Το Στρατόπεδο

(Αθήνα, «Ελληνικά Γράμματα»)

Κάποιες λεπτομέρειες του αιματηρότερου αιώνα της Ιστορίας, του 20ου, εκτυλίσσονται μέσα από την αληθινή ιστορία δύο Γερμανών που στο μυθιστόρημα παρουσιάζονται ως ένα πρόσωπο. Ο Χέρμαν Χόσλερ είναι βετεράνος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, σαδιστής και σεξουαλικά ανώμαλος. Ανάμεσα στους δύο παγκόσμιους πολέμους γίνεται μέλος των Φράικορπς που διεπράξαν εγκλήματα στη Γερμανία και τη Βαλτική, και έφεραν τον Χίτλερ στην εξουσία. Κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο υπηρετεί ως λοχίας στο Άουσβιτς. Το στρατόπε-

δο είναι για τον Χέρμαν μια ιδεώδης κατάσταση απόλυτης τάξης, όπου όλοι υπακούουν τους κανόνες και τους νόμους της, και κάθε ανυπακοή συνθλίβεται. Η ιδέα του πραγματοποιείται στο Άουσβιτς για λίγο. Μετά τον πόλεμο καταλήγει στην Κυπρο, όπου το 1974 προσπαθεί να προσφέρει τις υπηρεσίες του στις δυνάμεις εισβολής των Τούρκων. Η εισβολή είναι η τελευταία του ευκαιρία να κάνει το στρατόπεδο πραγματικότητα. Το μυθιστόρημα καταγράφει μέσα από τη ζωή ενός ψυχοπαθούς το τυχαίο και τη βία που χαρακτήρισαν τον αιώνα που μόλις πέρασε, δύο πανίσχυρες δυνάμεις που καθόρισαν και καθορίζουν τις ζωές εκατομμυρίων ανθρώπων, ριγμένων στη δίνη της Ιστορίας σαν φύλλα στον άνεμο.

Ο Γιάννης Αναστασί-

ου Φίλης γεννήθηκε στην Ασίνη του Ναυπλίου. Σπούδασε στο Ε.Μ. Πολυτεχνείο ηλεκτρολόγος-μηχανολόγος και στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνιας UCLA. Έχει διδάξει στο UCLA και στο Πανεπιστήμιο της Βοστώνης. Σήμερα είναι καθηγητής των συστημάτων παραγωγής στο Πολυτεχνείο Κρήτης και Πρύτανης. Έχει κυκλοφορήσει τέσσερις ποιητικές συλλογές («Ξεκίνημα στ' Ανάπλι», Θεσσαλονίκη 1975, «Αρκτική Ζώνη» 12η ώρα, 1976, «Ο Ζαχατούστρα και οι Πέντε Εσπερινοί», Μπουκουμάνης 1985 «Σίσυφος», Έξαντας 1998), ένα μυθιστόρημα («Πέραν των Συμπληγμάτων», Έξαντας 1991) και δύο οικολογικά βιβλία («Η Τελευταία Πνοή του Πλανήτη Γη», Μπουκουμάνης, 1984, «Το Λυκόφως του Ανθρώπινου Είδους», Έξαντας 1994,

που κυκλοφόρησε και στα ιταλικά από τον οίκο BIOS, το 1996). Έχει επίσης δημοσιεύσει εκατοντάδες επιστημονικές εργασίες και λογοτεχνικά κείμενα σε ελληνικά και διεθνή περιοδικά.

Λάβαμε επίσης:

ΧΡ. Ν. ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΥ:

Αρχές, Κανόνες, Μέτρα προστασίας των καταναλωτών στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση.

(Βόλος: Ένωση Καταναλωτών Βόλου και Θεσσαλίας, 2001).

ΠΑΝ. ΔΟΪΚΟΥ:

Σπινόζα-Φαντασία, Γνώση και Προφητεία.

(Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2000).

Πρωτότυπη και περιεκτική μελέτη για τις φιλοσοφικές απόψεις του Σπινόζα.

Επιστολές στα “Χρονικά”

Εβραίοι απόφοιτοι του Β' Γυμνασίου Αρρένων Θεσσαλονίκης

Ο κ. Λεών-Νίκος Β. Καπόν, Θεσσαλονίκη συμπληρώνει δημοσίευσμά μας:

«Σας γράφω σχετικά με την επιστολή του κ.

Χρίστου Γ. Σαμαρτζίδη με τίτλο “Εβραίοι απόφοιτοι του Β' Γυμνασίου Αρρένων Θεσσαλονίκης” που δημοσιεύσατε στο φύλλο με αριθμό 171 στην σελίδα 33. Επειδή τυγχάνω κι εγώ απόφοιτος του ανωτέρω Γυμνασίου (όπως και ο πενήτερός μου αείμνηστος Εμ-

μανουήλ Αρούχ) θα ήθελα να συμπληρώσω τον κατάλογο:

Σχολικό έτος 1966-67 Φλωρεντίν Ναχαμά του Δαβίδ

Σχολικό έτος 1969-70 Εσκεναζή Αλμπέρτος του Λεών

Καπόν Λεών-Νίκος

του Βενιαμίν

Σχολικό έτος 1973-74 Λεβή Γιουδά ή Τζούνη του Ιακώβου

Τέλος, η Φουφ Σωτηρία του Άλπερτ (σχολ. έτος 1989-90) δεν νομίζω ότι είναι Εβραία. Επίσης, πληροφοριακά, σήμερα το Β' Γυμνάσιο είναι μικτό».

Προς διαιώνιση της αγαθής μνήμης

Συνέχεια από τη σελ. 2

του Ολοκαυτώματος, αφού το ποσοστό των απωλειών ανήλθε στο 86% του εβραϊκού πληθυσμού, η συμβολή εκείνων που προσπάθησαν να σταθούν κοντά μας είναι άξια σεβασμού κι έξαρσης.

ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ η Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία, σε αντίθεση με το Βατικανό, για τη στάση του οποίου ο σημερινός Πάπας αναγκάστηκε να ζητήσει επίσημα συγγνώμη, δεν δίστασε ανεπιφύλακτα να μας συμπαρασταθεί όχι μόνον η ηγεσία της Εκκλησίας αλλά επίσης απλοί ανώνυμοι ιερείς. Σε αναγνώριση ως «Δίκαιοι των Εθνών» έχουν ήδη ανακηρυχθεί: το 1969 ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός κι ο Θεσσαλονίκης Γεννάδιος, το 1978 ο Ζακύνθου Χρυσόστομος και το 1997 ο Δημητριάδος Ιωακείμ. Επιπλέον:

- Η Ισραηλιτική Κοινότητα Χαλκίδας έχει τιμήσει τη μνήμη του Μητροπολίτη Γρηγορίου αναγράφοντας το όνομά του με χρυσά γράμματα στην πλάκα των ευεργετών που είναι εντοιχισμένη μέσα στη Συναγωγή. Επίσης, τον Ιούνιο του 2000, τοποθετήθηκε η προτομή του Μητροπολίτη Γρηγορίου δίπλα στο Μνημείο του Ολοκαυτώματος, στο εβραϊκό νεκροταφείο της Χαλκίδας.
- Το 1984, με τη συμπλήρωση 40 χρόνων από το Ολοκαύτωμα, η Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου απένειμε στον τότε Μητροπολίτη Δημητριάδος κ. Χριστόδουλο (νυν Αρχιεπίσκοπο Αθηνών και Πάσης Ελλάδος), Δίπλωμα Ευγνωμοσύνης για όσα η Εκκλησία της Ελλάδος έπραξε προς διάσωση των Εβραίων κατά το ναζιστικό διωγμό.
- Το 1992, με πρωτοβουλία του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου, ανηγέρθη στη Ζάκυνθο, ε-

ντός του ιερού χώρου της Συναγωγής, Μνημείο για τον Μητροπολίτη Χρυσόστομο.

- Το 1993, οργανώθηκε ειδική δημόσια εκδήλωση, στην αίθουσα του Πολεμικού Μουσείου, για να τιμηθεί η υπέρ των Εβραίων «Διακήρυξη Δαμασκηνού». Η Διακήρυξη αυτή εκτυπώθηκε σε χιλιάδες αντίτυπα στα ελληνικά και στα αγγλικά και διανεμήθηκε σε διεθνείς καθώς και σε εβραϊκούς οργανισμούς του εξωτερικού. Στην εκδήλωση αυτή είχαν τιμηθεί με αναμνηστικό μετάλλιο οι υπογράψαντες τη Διακήρυξη, με πρώτη την Εκκλησία της Ελλάδος.
- Επίσης, στο Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος, υπάρχει ειδικός εκθεσιακός χώρος για την προβολή της συμβολής της Εκκλησίας της Ελλάδος. Παράλληλα, στην πρόσφατη έκθεση του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος, που παρουσιάστηκε στο Στρασβούργο, στο Μέγαρο της Επιτροπής των Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, με θέμα «Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων: Καταδιωκόμενοι και Σωτήρες», γίνεται εκτενής αναφορά στη βοήθεια της Εκκλησίας της Ελλάδος. Η έκθεση αυτή, με τη συνεργασία του υπουργείου Τύπου & ΜΜΕ, θα εκτεθεί σε πολλές χώρες της Ευρώπης και των ΗΠΑ μέσα στα προσεχή χρόνια.

ΤΕΛΟΣ, περισσότεροι από 200 Έλληνες, άλλοι όταν ευρίσκοντο στη ζωή κι άλλοι όταν είχαν πια αναπαυθεί, τιμήθηκαν από το «Γιαντ Βασέμ».

ΣΕ ΜΙΑ ΕΠΟΧΗ «χρόνων αμνημοσύνης» (κατά τον Max Friss) όπου ο ναζισμός κρυφά και ύπουλα ανασυντάσσεται κι όπου ο ρατσισμός κι ο αντισημιτισμός δεν έχουν πάψει να υφίστανται, αποτελεί καθήκον και υποχρέωση όχι μόνον να τιμάται η αγαθή μνήμη αυτών των συνανθρώπων αλλά και να προβάλλεται στους νεότερους ως φωτεινό πρότυπο.

“CHRONIKA”

Organ of the Central Board of Jewish Communities in Greece

36, Voulis Str., 105 57 Athens, Greece, Tel.: ++301-32 44 315, fax: ++301-33 13 852

e-mail: hhkis@hellasnet.gr Web site: www.kis.gr

Summary of the Contents of issue 173, vol. 24

May - June 2001

✓ The title of the main article is “**To the perpetuation of virtuous memory**”, which is based on the view that “anyone who ignores the past, as a rule builds an imperfect present and anyone who disregards the past, ends up undermining the future”. This article refers to everything that Greek Jews have done in order to honour their Christian compatriots who supported them during the Holocaust.

✓ In his article titled “**The great nation of Hebrews**”, the university professor Dr. Dimitris Kyrtatas expresses the view that the ancient Greeks and Hebrews had been in contact many centuries before the expedition of Alexander the Great. The two nations had suffered the consequences of the Persian Empire’s attempts to expand.

✓ In his study, Mr. Theodosios Diakoyiannis deals with the history of the **Jewish community of Kos** (Dodecanese), from Antiquity until July 23rd 1944, the day that the Jews of the island were massively arrested by the Nazis.

✓ We publish the second part of G. Aristarhis’ research (1878 edition), on **plants** in the history of the Jews, as they are presented in the Bible.

✓ In the article “**Jewish Banks and bankers of Thessaloniki**”, we present data from the books of Dr. Evangelos Hekimoglou, “Banks of Thessaloniki 1900-1936” and “The Modiano Affair – Crash in Thessaloniki in 1911”.

✓ Lately, some important events in the Memory and Honour of the Jews who perished during the Holocaust, were held in various cities of Greece:

- The Municipality of **Xanthi** (Thrace) organized a two-day event dedicated to the 550 Jews of the city who were exterminated in Treblinka. A study by Mr. Thomas Exarhos titled “The Jews of Xanthi” is in circulation.

- On the annual occasion of March 3rd, that the Municipality of **Serres** (Macedonia) has declared “Holocaust Memorial Day for the Jews of Serres”, the Municipality honoured the memory of Menahem Simantov, who, in 1913 used his personal means in order to contribute to the rescue of his Christian compatriots during the Bulgarian invasion.

- Finally, in a special event, which was held in the embassy of Israel in Athens, Yad Vashem awarded the title “**Righteous Among the Nations**” to 23 Christian Greeks. (So far more than 200 Greeks have been honoured by Yad Vashem).

✓ Mr. Gerasimos Apostolatos mentions data from the book of Mrs. Stamatoula Zapanti, titled “Cephalonia 1500-1571: the composition of the island’s society”. It is mentioned that in 1570 a **Jewish printing house** functioned in Cephalonia (Ionian Islands).

✓ We publish a **short story** by Solon Solomon, titled “To those who did not live although they lived, to those who live although they do not live”, which was awarded a prize on the **anti-racial competition** announced by the Greek State Radio and the Central Board of Jewish Communities in Greece, in the “Memory of Greek Jewish Martyrs of the Holocaust”.

✓ The issue closes with letters to the editor and book reviews.

(Translation: Rebecca Kamhi)

%

&

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:
ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:
Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΨΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:

Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 32.44.315-8
E-mail: hhkis@hellasnet.gr
Internet site: http://www.kis.gr

Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν
τις απόψεις των συγγραφέων τους.

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
Πολιτικά Θέματα ΕΠΕ, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 72 18 421

Διανέμεται δωρεάν

